

«Экономикалық шолу» шығарылымының мазмұны №2, 2010

№	Мақаланың атауы	Автор	Бөлімше	Көлемі, бет
Ақша-кредит саясатының дамуы				
1.	Фискалды/мұнай доминанты, инфляция және саясатты үйлестіру	Әлия Әлғожина	Қарлов университетінің Экономикалық зерттеу және докторантура орталығы мен Чех Республикасы Ғылым академиясының Экономика институты	9
Экономика және қаржы нарығы: аймақтық аспектілер				
2.	Алматы қаласының аймағындағы уәкілетті ұйымдардың қызметіне талдау	Шеметова Г.Р.	Алматы қалалық филиалы	3
3.	Жамбыл облысының несие нарығындағы ахуал	Әзімханов Е.Ж.	Жамбыл филиалы	3
4.	Алматы қ. экономикасына дағдарыстың әсері	Мұхамедянов О.Д. Адамбаева Д.А.	Алматы қалалық филиалы	7
5.	Аймақтағы қолма-қол ақша айналымы	Сатыбалдина Ғ.К.	Батыс Қазақстан филиалы	3
Қаржы нарығының болашақ дамуы және жағдайы				
6.	Төлем карточкалар нарығының даму проблемалары мен жағдайы туралы	Кан А. А.	Қызылорда филиалы	3
Түйінді мәселе және пікір				
7.	Қазақстан Республикасында жеңіл автомобилдер импортталатын нарықтағы қазіргі үрдістер	Тутушкин В.А. Төреханова Н.Е.	Зерттеу және статистика департаменті	5
8.	Төлемдер мен ақша аударымдары туралы	Қадырова Б.Б.	Павлодар филиалы	3
Тарихи анықтама				
9.	Алтын жинақтау және коржинау құралы ретінде	Әбенова З.Ә	Қызылорда филиалы	4
Жиынтығы				40

Фискалды/мұнай доминанты, инфляция және саясатты үйлестіру

Әлия Әлғожина *

Фискалды доминант бертінде пайда болған және бюджет тапшылығы бағалар өсуінің себебі деп, бюджеттік шарты тепе-теңдікте орындалатына орай бағалардың фискалды теориясымен байланысты. Бұл зерттеу бағалардың фискалды теориясыны мұнайды экспорттаушы елге қолдана отырып, мұнай түсімдерімен қаржыландырылатын бюджеттің мұнайдан өзге тапшылығымен байланысты инфляцияға әкелетін екі канал теңестіреді. Қазақстан деректері елдегі фискалды доминантты және ұсынылған екі каналды: мұнай түсімдері инфляцияға әкелетін тікелей әсері мен тұтынуны ынталандыратын, сондай-ақ сұраныс инфляцияға әкелетін жанама әсерді көрсетеді. Фискалды доминант жағдайында ұзақ мерзімде баға тұрақтылығы мақсатымен монетарлық және фискалды саясаттарды үйлестіру қажет.

Теорияның шолуы

Фискалды доминант монетарлық доминантпен салыстырғанда бертінде, 90-жылдарда пайда болды. Ол бағалардың фискалды теориясымен байланысты (Leeper, 1991; Sims, 1994; Woodford, 1995, 1996, 2001), ал монетарлық доминант бағалардың дәстүрлі сандық теориясымен үндес. Ақырғысына сәйкес жоғары ақша ұсынысы инфляцияны әкеледі. Бағалардың фискалды теориясына сәйкес болса, бюджет тапшылығы инфляцияға соқтырады, ол өз кезегінде ақша ұсынысының өсуіне әкеледі, себебі бағаның өсуі ақша сұранысын арттырады, ал монетарлық саясат осы сұранысты аккомодациялауға мәжбүр. Бұл мағынасында инфляция – фискалды жетектелінген монетарлық феномен.

Фискалды және монетарлық доминанттарды эмпирикалық тестілеу әдістің өткенге (Bohn, 1998) және болашаққа (Canzoneri, Cumby & Diba, 2001) негізделген екі түрлері бар. Екеуі бағалардың фискалды теориясына сәйкес тепе-теңдікте орындалатын бюджеттік шартқа негізделеді. Бюджеттік шарт нақты фискалды борыштың ($debt/price_t$) мемлекеттік бюджеттің келешек алғашқы балансының нақты дисконтерленген құнына ($realPB_{t+i}$) тең болуын талап етеді.

$$\frac{debt_t}{price_t} = \sum_{i=0}^{\infty} \lambda_{t,t+i} * realPB_{t+i} \quad (1)$$

Егер төлем қабілеттілігінің бұл шарты әлдебір әсермен орындалмаса, онда нарықтық баға механизмі ($price_t$) тепе-теңдікті қалпына келтіруге тиіс (Christiano & Fitzgerald, 2000). Мысалы, кенеттен фискалды борыш ұлғайса, оны теңдеудің (1) оң бөлігінде нақты дисконтерленген алғашқы баланстың салыстырмалы төменгі деңгейін сақтау үшін бағаны өсіру жолымен кемітуге болады. Мұндай механизм фискалды доминантпен үндес.

Монетарлық доминант бұған керісінше бюджеттік теңдеу (1) тепе-теңдікте ғана емес әрдайым орындалады деп болжайды, себебі кенеттен фискалды борыш ұлғайса, алғашқы баланс өседі өйткені борышты өтеуге алғашқы баланс таргеттейтін үкімет түсімдерді шоғырландырады. Мұндай түсімдер ақша «басылымына» қарай жорамалды болуы мүмкін,

* Карлов университетінің Экономикалық зерттеу және докторантура орталығы мен Чех Республикасы Ғылым академиясының Экономика институты (e-mail: aliya.algozhina@cerge-ei.cz). Қажетті деректер алуыма көмектескені үшін Қазақстан Республикасы Ұлттық банкінің Зерттеу және статистика департаменті мен Қаржы тұрақтылығы басқармасына шынайы алғысымды білдіремін. Ықтималды қателер мен кемшіліктер автордан қалады. Мақалада баяндалған пікір жекелеген болып, Қазақстан Республикасы Ұлттық банкінің ресми позициясы ретінде ұсынылмайды.

бұл инфляцияға соқтырады. Осы – бағалардың сандық теориясының дәстүрлі механизмі, онда инфляция – әрқашан және барлық жерде монетарлық феномен.

Монетарлық және фискалды доминанттарды тестілеу үшін өткенге және болашаққа негізделген әдіс жеке ел үшін де, кросс-елдік бөлікте де (Zoli, 2005; Tanner & Ramos, 2002) кеңінен қолданылады. Өткенге негізделген әдіс бюджеттің ағымдағы алғашқы профициті өткен фискалды борышқа қатысты деп болжайды, сондықтан көп борыш жоғары профицит тудыратындықтан монетарлық доминант жағдайында осы екі көрсеткіштің арасында оң байланыс болуға тиіс. Демек, фискалды доминант жағдайында бұл екі көрсеткіштің арасында тәуелді регрессияда кері байланыс бақылануға тиіс. Болашаққа негізделген әдіс керісінше, келешектегі борыш ағымдағы алғашқы профицитке қатысты деп болжайды, сондықтан монетарлық доминант жағдайында ағымдағы алғашқы профицит борыштың кемуіне әкелендіктен кері байланыс бар.

Жалпы кросс-елдік талдау (Resende, 2007) фискалды доминанттың дамушы елдерге тән екенің дәлелдеп, дамыған елдерде алғашқы профицит борышқа қатты шағылысуын жорамалдайды. Мұндай айтарлықтай, кейбір мағынасында автоматты реакция фискалды саясаттың нақты белгіленген ережесінде негізге алынған, ал дамушы елдерде фискалды саясат салыстырмалы түрде «жөнсіз», фискалды саясаттың әлдебір ережесіне негізделуі сирек, осылайша дамушы экономиканың сыртқы нарыққа жоғары осалдылық жағдайында Тейлор ережесіне немесе инфляция мен айырбастау курсының гибриді таргеттендіру негізінде жұмыс істейтін монетарлық саясатын күрделендіріп, тиімділігін төмендетеді.

Зерттеу мақсаты

Бұл зерттеудің мақсаты – әсіресе мұнайды экспортқа шығаратын елде инфляцияға соқтыратын нақты каналдары теңестірілмеген бағалардың фискалды теориясын эмпирикалық толықтыру болып табылады. Бұл каналдардың мұнай түсімімен қаржыландырылатын бюджеттің мұнайдан өзге тапшылығымен байланысты болуы мүмкін. Атап айтқанда, бюджеттің мұнайдан өзге алғашқы тапшылығы өсіп, мұнай түсімдерімен қаржыландырылса, ондай үдерісті инфляцияға соқтыратын қосымша ақша «басуға» ұқсас тапшылықты монетизациялаумен салыстыруға болады. Бұл зерттеудің дәлелі – мұнайдан өзге салыққа қарағанда бюджеттің мұнай түсімі үкіметтің қосымша ақшасы болып, ақша сеньоражының әсері сияқты инфляцияны тудыра отырып, экономикаға құйылады. Бұл мұнай шығаратын елде инфляцияға әкелетін бірінші канал. Екінші жанама канал сұраныс инфляциямен байланысты, мұнда тұтыну сұранысы мұнай түсімімен қаржыландырылатын бюджеттің мұнайдан өзге тапшылығының нәтижесі ретінде ынталандырылады. Осы жағдайда дәлел екі компоненттен тұрады. Біріншіден, бюджеттің қосымша мұнай түсімі үкіметтің тұтынуын арттыруға тиіс, ал ол экономикада жалпы тұтыну сұранысының құрамдас бөлігі болып табылады. Екіншіден, егер мұнай түсімі жұртшылықтың иелігіндегі табысты арттыруға пайдаланылса, тауарлар мен қызметтерге сұраныс арттырылады, үкімет осымен жеке сектордың тұтынуын ұлғайтып, сұраныс инфляциясын тудырады. Елде фискалды доминант болса, күшеюге ықтимал айтылып өткен екі канал осы еңбекте зерттеледі.

Бұл зерттеу табиғат ресурстарынан түсімдердің өсуі айырбас курсының нығайту жолымен өңдеу секторының бәсекеге қабілеттілігін жоятын, сондай-ақ экономиканы индустриялансыздыратынын дәлелдейтін голландиялық ауру тұжырымдамасынан өзгеше. Жұмыстың айырмашылығы – мұнда бәсекеге қабілеттілікті жоятын айырбас курсының нығайтуға көңіл аударудан гөрі фискалды доминанттан туатын инфляция мәселеге арналған. Қазақстанда голландиялық аурудың симптомы бар ма деген тақырыпқа пікір талас айтылуда. Kutan & Wyzan-ға (2005) сәйкес, елде мұнай бағасының өзгеруіне орай агрегатталған нақты айырбас курсының нығаюына байланысты голландиялық аурудың айтарлықтай әсері бар. Ал Egert & Leonard (2008) дисагрегатталған деректерді пайдаланып, голландиялық аурудың негізгі себебі болып табылатын мұнайдан өзге секторда айырбас курсының нақты нығаюын жоққа шығаратынын дәлелдейді. Бұл зерттеу осы пікір таласты экономикада қалайда

голландиялық аурудың бар екенін еске отырып, айырбас курсының пайымына мүлде қарсы келмейтін, инфляция тудыратын фискалды/мұнай доминанты тұрғысынан баяндайды. Бұл еңбек келешекте жоғары инфляцияның ықтималды тәуекелін, елде мұнай/фискалды доминант жағдайында монетарлық және фискалды саясаттар тиімді үйлестірілсе, одан құтылуға болатынын атап көрсетеді.

Зерттеудің аралық мақсаттары:

- Қазақстанда фискалды доминанттың бар-жоғын тесттен өткізу;
- бюджеттің мұнай түсімдері экономикада тұтынуды қаншалықты ынталандыратып, сұраныс инфляциясын тудыратынын бағалау;
- ақша сеньоражының әсеріндей мұнай түсімінің инфляцияға тікелей әсерінің бар-жоғын анықтау;
- ең соңында, монетарлық және фискалды саясаттар үшін бағалау нәтижелеріне негізделген ұсыныстар енгізу.

Әдістемелік, деректер мен нәтижелер

Бюджеттің мұнайдан өзге алғашқы тапшылығы¹, инфляция, бюджет пен

Ұлттық қордың мұнай түсімдері, ақырғы пайдалану әдісімен ЖІӨ компоненті ретінде тұтыну шығындары мен фискалды борыш² осы еңбекте пайдаланылған негізгі көрсеткіштер болып табылады. Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің, Ұлттық банкі мен Статистика агенттігінің тоқсандық деректері 2000 жылдың бірінші тоқсанынан 2010 жылдың бірінші тоқсанына дейін пайдаланылды.

Зерттеу барысында негізгі төрт нәтиже алынды. Бірінші, елде бюджеттің мұнайдан өзге алғашқы балансы ($noilpb_t$) мен фискалды борыш ($debt_t$) арасындағы ұзақ мерзімді коинтеграциялық тәуелділікті бағалау жолымен фискалды доминанттың бар екені табылды, себебі қосымшаның 1-4 кестелерінде берілген augmented Dickey-Fuller (ADF) и Kwiatowski, Phillips, Schmidt, және Shin (KPSS) тесттеріне сәйкес екі ауыспалылар стационарлық емес болып табылды. Төмендегі коинтеграциялық тәуелдіктің қалдықтары (e_t) ADF негізінде қателік ықтималдылығы 5 пайызымен (5 кесте) стационарлық болып, ұзақ мерзімде ауыспалылардың бірлескен қозғалысы туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Т-статистика жақшада көрсетілген.

$$noilpb_t = 6210.12 - 466.2 * \log(debt_t) + e_t$$

(7.1) (-7.2)

R-sq. 0.57 DW 2.1
R-adj. 0.56 N 41

Бұл теңдеу фискалды доминантты тестілеу үшін өткенге негізделген әдіске сәйкес келіп, фискалды борыш пен мұнайдан өзге алғашқы баланстың арасында жай байланыс емес, ұзақ мерзімде айтарлықтай коинтеграциялық байланыстың бар екенін көрсетеді. Бұл нәтиже елде фискалды доминанттың болу мүмкіндігін күәландырып, фискалды саясаттың тым экспансивті болған және ол нақты анықталған ережесіне негізделмегендіктен фискалды ауқатсыздық тәуекеліне соқтыруға ықтимал болып, монетарлық саясаттың тиімділігін төмендетеді.

¹ Бюджеттің мұнайдан өзге алғашқы балансы – мемлекеттік бюджеттің мұнайдан өзге түсімдері мен бюджеттің жалпы шығынының арасындағы, оның ішінде борышты өтеу жөніндегі пайыздық төлемдерді есептемегенде, айырмашылық. Бұл айырмашылық (+) таңбасында – бюджеттің мұнайдан өзге алғашқы профицитінің бар екенін, (-) таңбасында – бюджеттің мұнайдан өзге алғашқы тапшылығының бар екенін көрсетеді.

² Фискалды борыш – Ұлттық Банктің борышын есептемегендегі мемлекеттік борыш, мемлекетпен кепілді борыш және мемлекет кепілділігі бойынша борыш.

Екінші, экономикада агрегатталған тұтыну шығындарының ұлғаюы ($\Delta conp_t$) мұнайдан өзге баланстың кемуіне соқтырады: тұтынудың 1% ұлғаюы мұнайдан өзге баланстың 4.6 млрд. теңгеге кемуіне әкеледі¹. Т-статистика жақшада көрсетілген.

$$\Delta noilpb_t = 8.6 - 4.6 * \Delta conp_t + 0.46 * \Delta noilpb_{t-2}$$

(0.3) (-2.4) (2.97)

R-sq. 0.30 DW 2.9
R-adj. 0.26 N 36

Бұл нәтиже тұтыну қаншалықты жоғары болса, бюджет тапшылығының соншалықты жоғары болатынын дәлелдейді. Осы факт Granger (8 кесте) себеп-салдар тестісімен анықталынды, немесе басқаша айтқанда бюджет тапшылығы тұтынуға бағытталған және соны ынталандырады. Өз кезегінде тұтынудың өсуі инфляцияның Granger себебі болып табылады, немесе басқаша айтқанда экономикада сұраныс инфляциясы бар.

Null Hypothesis:	Obs	F-stat	Prob
$\Delta conp_t$ does not Granger cause inf_t	37	6.27	0.005
inf_t does not Granger Cause $\Delta conp_t$		1.72	0.19

Жалпы бұл фактілер бюджеттің мұнайдан өзге алғашқы балансы тұтынуды ынталандырып, сұраныс инфляцияға болысуын дәлелдейді, яғни экономикада фискалды/мұнай доминантының бар екенін мойындап, бағалардың фискалды теориясына сай келеді.

Үшінші, оның үстіне төменгі байқауда бюджеттің мұнайдан өзге алғашқы балансы соңғы кезде Ұлттық қордан бюджетке трансферт арқылы мұнай түсімдерімен қаржыландыратынын көрсетеді. Бұл қорытынды мемлекеттік бюджетке стационарлық емес мұнай түсімдері ($orevb_t$) (9-10 кесте) мен бюджеттің мұнайдан өзге алғашқы балансының қатты ұзақ мерзімді коинтеграциялық тәуелділігіне негізделген. Қалдықтар (e_t) ADF негізінде қосымшаның 11 кестесінде стационарлы. Т-статистика жақшада көрсетілген.

$$orevb_t = 18884.5 - 699.9 * noilpb_t + e_t$$

(1.7) (-13.3)

R-sq. 0.839 DW 2.1
R-adj. 0.835 N 36

Бұл регрессия бюджеттің мұнайдан өзге алғашқы профицитінің 1 млрд. теңгеге ұлғаюы орташа алғанда бюджетке мұнай түсімінің 699.9 млн. теңгеге азаюына әкелетінін көрсетеді. Басқаша айтқанда, бюджеттің мұнайдан өзге алғашқы тапшылығы мұнай түсімдерінің тиісінше артуын талап етеді, яғни тапшылық, ең болмағанда Ұлттық қордан бюджетке трансферт түрінде мұнай түсімдерімен ішінара қаржыландырылады.

Соңында, бағалаудың төртінші нәтижесі мұнай қорларының макроэкономикалық ауыспалыларға, соның ішінде инфляцияның құбылмалығына, әсерін талдаған Shabsigh және Pathi (2007) қорытындысын тереңірек зерттейді. Бұл авторлар кросс-елдік бағалау негізінде мұнайды экспортқа шығаратын елдерде мұнай қорының болуы жалпыдан ақша массасының және бағалардың құбылмалығын қысқартады деген қорытындыға келген. Бірақ мемлекеттік бюджетке мұнай түсімінің көлемін ескерсек, мұнай қорында шоғырлануын қоса алғанда, жекелеген елдің мысалында бұл қорытынды ақталмауға мүмкін. Shabsigh және Pathi (2007) қорға түсімдер жөнінде деректер болмағандықтан, елде қордың болуы үшін жасанды дамми ауыспалыны пайдаланған, бұл шектеулі әдіс болып табылады және қорға түсімдер жөнінде деректер болғанда жетілдірілуі мүмкін.

¹ Тұтыну шығындары стационарлық болмағасын (6-7 кесте) олардың логарифмдік айырмасы пайдаланылады. Стационарлық болмағандықтан мұнайдан өзге алғашқы баланс та айырма түрінде, тек логифмсіз беріледі, себебі кері шама болуы мүмкін.

Мәселен, бұл еңбек бір елдің шеңберінде және Ұлттық қор түсімі жөнінде деректер болғанда, мұнай түсімдерінің жалпы көлемі (*dltorev_t*) 1%-ға өсуі орташа алғанда инфляцияның 0.007%-ға өсіретінін анықтады, бұл мүмкін айтарлықтай да болмас, дегенмен Shabsigh пен Pahi (2007) дәлелдегендей кері емес, оң байланыс екенін көрсетеді және байланыс статистикалық маңызды болып табылады.

$$inf_t = 1.6 + 0.007 * dltorev_t + 0.2 * inf_{t-1} + e_t$$

(3.75) (2.05) (1.5)

R-sq. 0.148 DW 1.9
R-adj. 0.09 N 35

Бұл нәтиже экономика мұнай түсіміне ие болып, едәуір бөлігі трансферт түрінде Қордан мемлекеттік бюджетке кетсе, ондай түсімдердің жоғарыда айтылған сұраныс инфляциясына тұтынуды ынталандыру арқылы жанама әсерден басқа, тікелей инфляция тудыратынын көрсетті.

Деректердің жалпы техникалық және әдістемелік шектеулерге байланысты 2000 жылға дейінгі кезеңнің назарға алынбаған қысқа қатары бұл зерттеудің кемшілігі болып табылады. Мысалы, мемлекеттік бюджеттің мұнай түсімі 2000 жылға дейінгі мемлекеттік бюджеттің статистикасында жалпы түсімнен бөлініп көрсетілмеген.

Қорытындысында, қолда бар деректер мен бағалаудың алынған нәтижелерінің негізінде Қазақстанда айқын байқалатын фискалды доминант бар деуге болады. Бұл факт ұзақ мерзімде басымдылыққа ие экспансивті фискалды саясат келешекте жоғары инфляцияның ықтималды тәуекелін тудырады, ал монетарлық саясат бағалардың тұрақтылығы мақсатында қысқа мерзімде ықпалды болып, өз бетінше инфляцияның еңсесін түсірмеуге мүмкін. Мұндай жағдайда инфляция фискалды жетектелінген феномен болғандықтан, монетарлық және фискалды саясаттарды үйлестіру қажет. Осы зерттеудің негізінде инфляцияның ең болмағанда Ұлттық қордың трансферттерімен ішінара қаржыландырылатын бюджеттің мұнайдан өзге алғашқы дефицитімен айқындалатыны, сондай-ақ инфляцияны тікелей тудыратыны және жанама ретінде тұтынуды ынталандыру арқылы сұраныс инфляциясына соқтыратыны анықталды.

Ұсыныстар

Мұндай жағдайда Қазақстанда не істеуге болады? Бірінші, фискалды саясат ұзақ мерзімді мақсаттарды нақты белгілеуге керек (мысалы, голландиялық аурудың симптомдарың болдырмау, жұмыссыздық деңгейін төмендеу, жоғары экономикалық өрлеу және т.б.). Фискалды саясаттың нақты қойылған мақсаттары монетарлық саясаттың саласын айқындап, ол соның шеңберінде өз мақсатымен сәйкестігіне тәуелсізді жұмыс істейді.

Екінші, фискалды саясат өз ережесін белгілеу керек, ол инфляцияны тудыратын тым экспансияға ұшырмау ғана емес, фискалды ауқатсыздық тәуекелін болдырмау үшін әрекет жасайды. Тейлор ережесі не оның өзге гибридік жобасы бар монетарлық саясатқа ұқсас, фискалды саясат өз ережесіне сәйкес тәртіпке келуге қажет. Мысалы, фискалды саясат бюджеттің мұнайдан өзге алғашқы балансының тұрақты деңгейін таргеттеу мүмкін, айтпесе қазір қатаң фискалды саясат жөн.

Үшінші, фискалды доминант жағдайында монетарлық және фискалды саясаттардың тиімді үйлесуі маңызды, бұл монетарлық саясаттың тәуелсіздігін шектеу емес, ол бұрынғысынша өз мақсатына жету, бағаларды тұрақтандыру үшін әдістерді таңдай алады. Hallet (2009) Ұлы Британия, Швеция мен Жаңа Зеландияда фискалды доминант және соған қажет саясаттардың тиімді үйлестірілетінін, ондағы орталық банктердің әлі күнге шейін әлемдегі тәуелсіз банктер болып есептелетінін атап көрсетеді. Бұл елдерде фискалды саясаттың заңнама тәртібінде нақты белгіленген жалпы экономикаға арналған ұзақ мерзімді мақсаттары бар, монетарлық саясат соның шеңберінде өзінің қысқа мерзімді мақсатына сәйкес жұмыс істейді. Hallet (2009) фискалды доминантты озаттық деп атап отырып, «Фискалды озаттық орталық банк өз жұмысында тәуелсіздікті жоғалтпай, институттар

арасындағы үйлестірген деңгейін және минималды дауды жорамалдап, үдемелі нәтижеге әкеледі. Сонымен бірге, үйлестіру дискрециялық емес, ережелерге негізделгенін ұғынуға қажет», – дейді (түпнұсқадан аударма, 72, 96 бет).

Төртінші, Ұлттық қордың сақтау функциясын күшейту керек. Ұлттық қор туралы Заңнама мемлекеттік бюджетке трансферттердің максималды көлемін қысқарту жөнінде қайта қарауды қажет етеді. Қазіргі кезде Ұлттық қордан бюджетке трансферттер Қор активтерінің үштен бір бөлігін аспау керек деп бекітілген. Салыстыру үшін, Норвегияда Мұнай қорынан мемлекеттік бюджетке трансферттер Қордың орташа жылдық нақты табысының 4% деңгейі шегінде белгіленген, соны Қазақстан жағдайында табысқа икемдеп, трансферттер көлемі ретінде пайдалануға болады. Оның үстіне қордың сақтау функциясы мұнай-газ компанияларының салық базасын кеңейту және минералды шикі заттың кез келген түрін өндірумен барлық компанияларды Қорға салық төлеушілер тізіміне енгізу жолымен күшейтілуге керек. Айтпесе Қор активтері төмен және баяу көтерілуде, бұл Қордың нарықта өтімділігін жеткілікті сорып алмай, Қордың сақтау және тұрақтандыру функцияларына шүбә қойғызады.

Ең соңында, фискалды саясат Ұлттық қордың шексіз трансферттеріне сенбей, келешекте төлемге қабілетті және ауқатты болу үшін бизнес құрылымдардың да, жұртшылықтың да салықтан жалтаруын мейлінше азайтуға қажет. Мұндай жағдайда бұл трансферттер, өкінішке орай, бюджет тапшылығын монетизациялауға ұқсас және инфляциялық қысымсыз нақты сектордың өнімділігін дамытумен үндесетін ұсынысты емес, тұтыну сұранысын ынталандырады.

Әдебиет

- Bohn, H. (1998). The behavior of U. S. public debt and deficits. *The Quarterly Journal of Economics*, 113(3), 949-963.
- Canzoneri, M. B., Cumby, R. E., & Diba, B. T. (2001). Is the price level determined by the needs of fiscal solvency? *American Economic Review*, 91(5), 1221-1238.
- Christiano, L. J., & Fitzgerald, T. J. (2000). Understanding the fiscal theory of the price level. *Economic Review of the Federal Reserve Bank of Cleveland*, 36(2), 2-38.
- Egert, B., & Leonard, C. S. (2008). Dutch disease scare in Kazakhstan: is it real? *Open Economies Review*, 19(2), 147-165.
- Hallet, A. H. (2009). The Advantage of Fiscal Leadership in an Economy with Independent Monetary Policies. In Basu, D. (Eds.), *Economic Models: Methods, Theory and Applications*, (pp. 69-97). Singapore: Scientific Publishing Co. Pte. Ltd.
- Kutan, A. M., & Wyzan, M. L. (2005). Explaining the real exchange rate in Kazakhstan, 1996-2003: is Kazakhstan vulnerable to the Dutch disease? *Economic Systems*, 29(2), 242-255.
- Leeper, E. M. (1991). Equilibria under “active” and “passive” monetary and fiscal policies. *Journal of Monetary Economics*, 27(1), 129-147.
- Resende, C. (2007). Cross-country estimates of the degree of fiscal dominance and central bank independence. *Bank of Canada Working Paper 2007-36*, 1-33.
- Shabsigh, G., & Ilahi, N. Looking beyond the fiscal: do oil funds bring macroeconomic stability? *IMF Working Paper 07/96*, 1-18.
- Sims, C. A. (1994). A simple model for study of the determination of the price level and the interaction of monetary and fiscal policies. *Economic Theory*, 4, 381-399.
- Tanner, E., & Ramos, A. M. (2002). Fiscal sustainability and monetary versus fiscal dominance: evidence from Brazil, 1991-2000. *IMF Working Paper 02/5*, 1-29.
- Woodford, M. (1996). Control of the public debt: a requirement for price stability? *NBER working paper 5684*, 1-35.
- Woodford, M. (2001). Fiscal requirements for price stability. *Journal of Money, Credit and Banking*, 33(3), 669-728.

- Woodford, M. (1995). Price level determinacy without control of the monetary aggregate. *NBER Working Paper 5204*, 1-40.
- Zoli, E. (2005). How does fiscal policy affect monetary policy in emerging market countries? *BIS Working Paper 174*, 1-44.

Қосымша

1 Кесте

Null Hypothesis: NOILPB has a unit root
 Exogenous: Constant
 Lag Length: 1 (Automatic based on AIC, MAXLAG=9)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-0.930243	0.7679
Test critical values:		
1% level	-3.610453	
5% level	-2.938987	
10% level	-2.607932	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

2 Кесте

Null Hypothesis: NOILPB is stationary
 Exogenous: Constant
 Bandwidth: 5 (Newey-West using Bartlett kernel)

	LM-Stat.
Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin test statistic	0.595443
Asymptotic critical values*:	
1% level	0.739000
5% level	0.463000
10% level	0.347000

*Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (1992, Table 1)

3 Кесте

Null Hypothesis: LDEBT has a unit root
 Exogenous: Constant, Linear Trend
 Lag Length: 0 (Automatic based on AIC, MAXLAG=9)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	1.777264	1.0000
Test critical values:		
1% level	-4.205004	
5% level	-3.526609	
10% level	-3.194611	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

4 Кесте

Null Hypothesis: LDEBT is stationary
 Exogenous: Constant, Linear Trend
 Bandwidth: 5 (Newey-West using Bartlett kernel)

	LM-Stat.
Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin test statistic	0.169680
Asymptotic critical values*:	
1% level	0.216000
5% level	0.146000
10% level	0.119000

*Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (1992, Table 1)

5 Kccre

Null Hypothesis: RES_NOPB_DEBT has a unit root
Exogenous: Constant
Lag Length: 1 (Automatic based on AIC, MAXLAG=9)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-3.147995	0.0311
Test critical values:		
1% level	-3.610453	
5% level	-2.938987	
10% level	-2.607932	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

6 Kccre

Null Hypothesis: LCONP has a unit root
Exogenous: Constant
Lag Length: 9 (Automatic based on AIC, MAXLAG=9)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-0.788652	0.8079
Test critical values:		
1% level	-3.670170	
5% level	-2.963972	
10% level	-2.621007	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

7 Kccre

Null Hypothesis: LCONP is stationary
Exogenous: Constant
Bandwidth: 5 (Newey-West using Bartlett kernel)

	LM-Stat.
Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin test statistic	0.776683
Asymptotic critical values*:	
1% level	0.739000
5% level	0.463000
10% level	0.347000

*Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (1992, Table 1)

8 Kccre

Pairwise Granger Causality Tests
Date: 05/05/10 Time: 11:11
Sample: 2000Q1 2010Q1
Lags: 2

Null Hypothesis:	Obs	F-Statistic	Prob.
CONP does not Granger Cause NOILPB	38	2.93897	0.0669
NOILPB does not Granger Cause CONP		0.51145	0.6043

9 Kccre

Null Hypothesis: OREVB has a unit root
Exogenous: Constant

Lag Length: 9 (Automatic based on AIC, MAXLAG=9)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	1.315335	0.9980
Test critical values:		
1% level	-3.711457	
5% level	-2.981038	
10% level	-2.629906	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

10 Kcree

Null Hypothesis: OREVB is stationary

Exogenous: Constant

Bandwidth: 4 (Newey-West using Bartlett kernel)

	LM-Stat.
Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin test statistic	0.578680
Asymptotic critical values*:	
1% level	0.739000
5% level	0.463000
10% level	0.347000

*Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (1992, Table 1)

11 Kcree

Null Hypothesis: RES_OREVB_NOILPB has a unit root

Exogenous: Constant

Lag Length: 0 (Automatic based on AIC, MAXLAG=9)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-6.140613	0.0000
Test critical values:		
1% level	-3.632900	
5% level	-2.948404	
10% level	-2.612874	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Алматы қаласының аймағындағы уәкілетті ұйымдардың қызметіне талдау

«Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі» мемлекеттік мекемесі Алматы қалалық филиалының валюталық операцияларды бақылау бөлімінің бастығы Г.Р.Шеметова

Экономикалық дағдарыс жағдайында тұрғындардың құнсыздану процесінің күту жорамалына ерекше әсер беретін, қолма-қол шетел валютасы нарығында белсенді қатысушылар - уәкілетті ұйымдар, жалпы алғанда қаржы нарығының негізін құрайтындардың бірі болғандықтан, олардың қызметін реттеудің маңызы арта түсті. Осыған байланысты, Ұлттық Банктің олардың қызметін бақылау функциясын орындауы ерекше маңызға ие.

Қазақстан Республикасының аймағындағы валюталық реттеу мен валюталық бақылау Ұлттық Банкінің негізгі міндеттерінің бірі болып саналады. Осындай функциялар шеңберінде, Ұлттық Банк филиалдары уәкілетті ұйымдардың қызметін реттеу, сондай-ақ олардың құрылуы, лицензия беру, қызметін бақылау және есептілікті жинау туралы жұмыстарды тұрақты түрде жүргізіп отырады.

Экономикалық дағдарыс жағдайында, уәкілетті ұйымдардың қызметін реттеп отырудың маңызы айтарлықтай артты. 2010 жылдың ақпан айында орын алған ахуал ұлттық валютаның айырбас бағамын жаңа деңгейге ендірген уақыт аралығында, жеке меншік айырбастау пункттерінің пайдалы жақтары да – олардың қызметінің қол жетімділігі, ыңғайлы жұмыс уақыты, қолайлы бағамдық саясат және республиканың жалпы экономикалық жағдайына теріс әсер еткен зиянды кездері де – спекулятивтік операциялар жасауға, ажиотажды сұранысты қолдауға бағытталған әрекеттер болды. Бұл әсіресе, саны жағынан уәкілетті банктердің де, уәкілетті ұйымдардың да айырбастау пункттерінің саны ең көп - қаржы орталығы Алматы қаласында ерекше байқалады. Анықтама үшін алсақ, 2010 жылғы 1 қаңтарда жұмыс істейтін айырбастау пункттерінің саны - 624 бірлік болса, оның 370 - банктік, 253 - уәкілетті ұйымдар және 1 «Қазпошта» АҚ.

Валюталық айырбастау пункттерінің жұмысындағы теріс үрдістерді ескере отырып, 2009 жылы Ұлттық Банк олардың қызметін реттейтін нормативтік базаны жетілдіруге көп көңіл бөлді.

Біріншіден, уәкілетті ұйымдардың жарғылық капитал мөлшеріне талап күшейтілді. 2009 жылы 01 қазаннан бастап, оларға оның ең аз мөлшері – 3 миллион теңгеге дейін көбейту керек болды, ал қосымша айырбастау пункттері болған жағдайда, оның әрбіреуіне тағы да 600 000 теңге қажет. 2010 жылғы 01 қаңтар қорытындысы бойынша, жалпы уәкілетті ұйымдардың саны - 54 бірлікке қысқарғанда (*немесе жұмыс істейтіндердің - 25%*), оларда мәні анық ірілену процесі жүрді, ол өз кезегінде олардың қызметіне бақылауды күшейтуге мүмкіндікті арттырды.

Екіншіден, теңге үшін айырбастау пункттері арқылы жүргізілетін шетел валютасын сату бағамынан сатып алу бағамының ауытқу шегін белгілеу Ережесі қабылданды. Мұндай тәртіп, тұрғындар мәселесін қорғауға мүмкіндік береді және ішкі валюта нарығындағы жағдайды тұрақтандыруға көмектеседі. Сондай-ақ, қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларын жүргізу тәртібін реттейтін негізгі құжат қайта қаралды, және де уәкілетті ұйымдардың валюталық заңнаманың талабын бұзған жағдайда, әсер ету шараларының қолдану тәртібіне өзгерістер енгізілді, ол өз кезегінде оның пайдасының жоғары болуына әсері жоғары болды.

Алматы қаласы бойынша қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларының көлемін 2009 жылдың есептілігіне байланысты талдай отырып, жалпы көлем бойынша уәкілетті ұйымдардың бөлігі айтарлықтай деп айтуға болады. Негізгі валюта - АҚШ долларын уәкілетті ұйымдардың сатып алу көлемі 60%-дан асады (*Бір жыл ішінде*

тұрғындардан барлығы – 4 млрд. валюта бірлігі сатып алынған, оның ішінде, уәкілетті ұйымдардың айырбастау пункттерімен - 2,6 млрд. валюта). Еуро бойынша тура сондай жағдай қалыптасты. Ресей рублі бойынша уәкілетті ұйымдардың белсенділігі одан да жоғары: сатып алу – 72%, сату – 40%-дан артық.

Бұл статистика, уәкілетті ұйымдардың қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларының нарығында белсенді қатысушылар екенін және тұрғындар олардың қызметін тұрақты түрде пайдаланатындығын көрсетті. Осыған байланысты, және уәкілетті ұйымдардың жекелеген банктік операциялардың түрлерін іске асыратындығын негізге ала отырып, Ұлттық Банк филиалдарының негізгі міндеті – олардың қызметі қазіргі заңнама талаптарына қатал түрдегі сәйкестігіне бақылауды күшейту және тексерулер сапасы мен нәтижелігін жоғарлату болып табылады.

Ұлттық Банк Алматы қалалық филиалымен 2009 жылы уәкілетті ұйымдардың валюта заңнамасы талаптарының сақтауы туралы мәселелері бойынша 91 тексеру жүргізілді. Бұл тексерулер барысында, көптеген валюталық заңнаманы бұзушылықтар анықталды. Осы ұйымдардың айырбастау пункттері қолма-қол шетел валютасымен айырбастау операцияларының жүргізу тәртіптерін, біліктілік талаптарын және есептілікті жасауда өрескел құқық бұзушылықтар жіберілген жағдайлар аз кездеспейді. Уәкілетті ұйымдардың айырбастау пункттерінде олардың қызметтеріне жатпайтын операциялармен айналысу оқиғалары жиілеп кетті (*телефон кәртішкесін сату, телефонмен сөйлескені үшін төлем ақы алу, алтынмен сауда жасау*). Біздің көзқарасымыз бойынша, айырбастау пункттерінің жұмысындағы көптеген құқық бұзушылықтар 2008 жылғы тексеріс жүргізуге мароторий бергенге байланысты пайда болған деп есептейміз. Бұл мароторий уәкілетті ұйымдардың жалпы қаржылық тәртіптерінің деңгейінің төмендеуіне әкеп соқты.

2009 жылы тексеру нәтижесінде Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы Кодексінің (*бұдан әрі – ҚР ӘҚБтК*) шеңберінде 48 іс қозғалды, жалпы сомасы 6 млн. теңге айыппұл түрінде 35 жаза салынды, 13 жаза ескерту түрінде берілді.

Қозғалған әкімшілік бұзушылық туралы барлық істердің 68,8% ҚР ӘҚБтК-нің 168 - 2 бабы 7 - тармағы бойынша істер құрайды (*қолма-қол шетел валютасын сатып алу және сату операцияларын нәтижесін сәйкесінше бухгалтерлік есепте көрсетпеу*). Сондай - ақ, әкімшілік жауапкершілікке 3 лауазымды тұлға ҚР ӘҚБтК-нің 168 - 2 бабы 5 - тармағы бойынша тартылды. (*Қазақстан Республикасының банк заңнамасымен тыйым салынған операциялар мен мәмілелер жасау немесе Қазақстан Республикасының банк заңнамасын бұзу, яғни құқыққа қабілеттіліктің шегінен шығатын*).

Сонымен қатар, тексеру нәтижесінде 26 уәкілетті ұйымдардың айырбастау пункттерінің қызметі әртүрлі мерзімге тоқтатылды. 19 жазалау шаралары қолданылды, оның ішінде 12 - ескерту түрінде және 7 - жазбаша нұсқама түрінде. Анықталған құқық бұзушылықтарды жою нәтижесінен кейін уәкілетті ұйымды қайталап тексеру қорытындысынан соң, оның лицензиясы 6 ай мерзімге тоқтатылды.

2009 жылдың жұмыс қорытындысынан соң, Ұлттық Банкі Алматы қалалық филиалы уәкілетті ұйымдардың басшыларымен жиналыс өткізілді. Жиналыс бағдарламасы айтарлықтай ауқымды болды. Заңды тұлғаларға мәлімет үшін айырбастау операцияларын жүргізу сұрақтарына байланысты, айырбастау операцияларының бухгалтерлік есебі бойынша талаптарды сақтау туралы, қаржылық есептілікті тапсыру және үй – жайлардың беріктілігіне қатысты талаптар туралы, барлық нормативтік құқықтық актілерде болған өзгерістер мен толықтырулар айтылып, түсіндірілді.

Уәкілетті ұйымдардың басшылары «Заңсыз жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға) және терроризмді қаржыландыруға қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының Заңымен танысты. Сондай-ақ, тексеру қорытындыларына және сол тексерулерді жүргізген кезде анықталған негізгі құқық бұзушылықтарға үлкен көңіл бөлінді.

Биылғы жылы да Ұлттық Банкі Алматы қалалық филиалы уәкілетті ұйымдардың қызметін реттеу жұмыстарын жүргізе береді. Бастапқыда валюталық заңнаманы бұзуга

жол берген заңды тұлғаларға селективті түрдегі бақылауды күшейту жорамалданып отыр. Сондай-ақ, максималды түрде әдістемелік көмек көрсету жоспарлануда. Бұл айтылған шаралар, қабылданған заңнама талаптарын уәкілетті ұйымдардың сақтауына және Алматы қаласы тұрғындарына көрсетілетін валюта айырбастау бойынша банктік қызмет жүйесінің сапасының арттыруына септігі тиеді.

Жамбыл облысының несие нарығындағы ахуал

«Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкі» мемлекеттік мекемесі Жамбыл филиалының валюталық операцияларды бақылау бөлімінің бастығы Е.Ж. Әзімханов

Бұл мақалада Жамбыл облысының несие нарығындағы жағдай сипатталған. Облыстың екінші деңгейдегі банктерімен соңғы 2 жылда берілген несиелер көлемі сонымен қатар несиелер бойынша мерзімі өткен берешектерге талдау материалдары келтірілген.

Банк несиелері қазіргі заман экономикасының қозғаушы күші, экономикалық дамудың айырылмас бөлігі ретінде қызмет атқарып келеді. Қаржы нарығындағы орын алған жағдайға қарамастан, банк несиелері экономиканы қаржыландырудың негізгі көзі болып қала бермек.

Қазіргі уақытта Жамбыл облысында екінші деңгейдегі банктердің 17 филиалымен несиелеу операциялары жүзеге асырылады. Әлемнің алпауыт елдерін дүр сілкіндірген бүкіләлемдік қаржы дағдарысының салқыны Жамбыл облысының да несие нарығына өз әсерін тигізді. Осы кезеңнен бері облыстың несие нарығындағы өзгерістерге көз жүгіртсек.

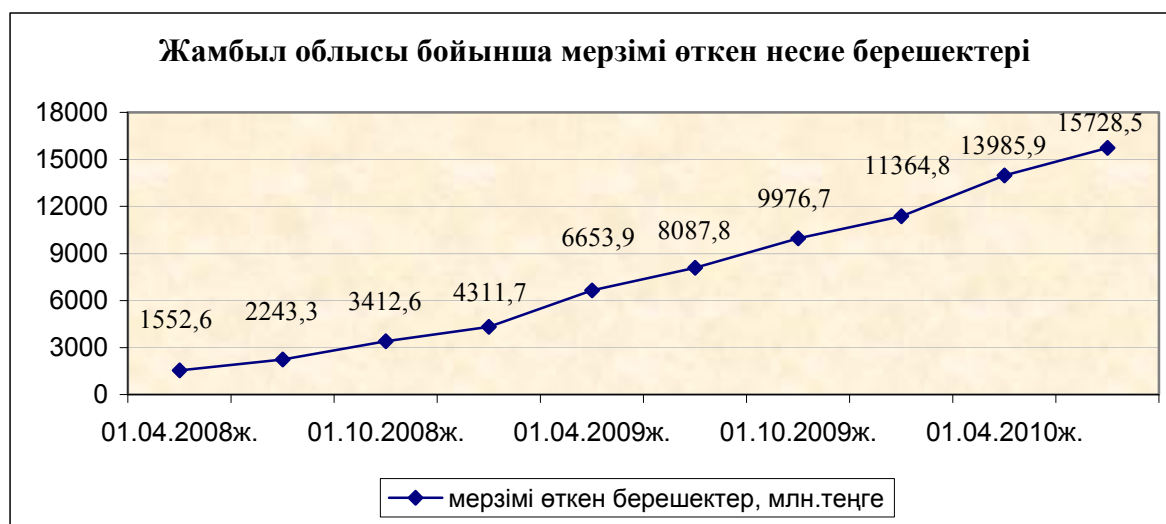
Жамбыл облысының несие нарығындағы негізгі өзгерістер, несиелеу қарқынының соңғы жылдары айтарлықтай төмендеуімен сипатталады. Қаржы дағдарысының алғашқы белгілері Жамбылдықтар үшін несиелеудің қысқаруымен байқалғаны көпке мәлім. 2008 жылдан бері облыстағы екінші деңгейдегі банктердің филиалдарымен берілген несиелердің көлемін 1-ші графикадан көруге болады.

«Қазақстан үшін қаржы дағдарысының ауыр кезеңі 2009 жылдың басы болды» деген пікір диаграммадағы сандармен де дәлелденгендей. 2009 жылдың алғашқы тоқсанында несиелеудің күрт төмендеуі банктердің заңды тұлғаларға берілген несиелер көлемін қысқартуымен байланысты болды. Мысалы 2009 жылдың 1 тоқсанында облыс бойынша заңды тұлғаларға берілген несиелер алдыңғы тоқсанмен салыстырғанда 3,4 есе азайған. Дегенмен 2009 жылы жағдай біршама тұрақталып жылдың соңында аз болса да өсу байқалған. Әрине бұл ретте мемлекет тарапынан экономиканы тұрақтандыруға бағытталған іс шаралардың өзіндік орны бар екенін айта кеткен жөн. Атап айтқанда «Даму» кәсіпкерлікті қолдау қорына бөлінген және жергілікті атқару органдарымен қарастырылған қаржылар екінші деңгейдегі банктер арқылы экономиканы қаржыландыруға бағытталды. Жамбыл облысы бойынша экономиканы тұрақтандыруға бағытталған жоспарды жүзеге асыру мақсатында екінші деңгейдегі банктер арқылы (1 транш- 1,7млрд. теңге, 2 транш- 2,6 млрд.теңге, 3 транш– 2,4 млрд.теңге және «Даму - Аймақтар» бағдарламасы бойынша 2,7млрд.теңге) жалпы 9,4 млрд.теңге игеріліп, тиісті салалар қаржыландырылған.

Сонымен қатар тұрғын үй саласындағы мәселелерді шешу бағдарламасы бойынша бұрын алынған ипотекалық несиелерді 9-11%-дық сыйақы мөлшерімен жүргізілген қайта қаржыландыруды да айтуға болады.

Аталған іс шаралардың нәтижесінде облыстың екінші деңгейдегі банктердегі несиелер бойынша сыйақы ставкалары да төмендей бастады. 2009 жылдың 1 қаңтарында облыстың екінші деңгейдегі банктердегі несиелер қалдықтары бойынша сыйақы ставкасы 16,1% құраса, 2010 жылдың сәйкес кезеңінде 15,1%-ға тең болды. Ал 2010 жылдың 2 тоқсанының қорытындысы бойынша бұл көрсеткіш 15,4% деңгейінде тіркелген. Облыстық несиелер нарығындағы жағдайдың біршама тұрақтағанына қарамастан, банктер заемшылардың жалпы экономикалық салалық және жеке тәуекелдерінің сақталуына байланысты айтарлықтай қатаң кредит саясатын жүргізуді жалғастырып отыр. Банктердің мұндай қадамын несиелік тәуекелдердің жоғары болуымен, оған қоса мерзімі өткен берешектердің ай сайын өсіп отырғанымен түсіндіруге болады. Мерзімі өткен берешектердің өсуін 2-ші графиктен көруге болады.

Соңғы екі жылда мерзімі өткен берешектер сомасы 10 есе өсіп, 2010 жылғы 2 тоқсанның аяғында 15728,5 млн. теңгені құрады. Мерзімі өткен берешектердің 19,3%-ын ипотекалық несиелер, 45,47%-ын азаматтардың тұтыну мақсатына берілген несиелер құрап отыр. Бүгінгі таңда облыстың несиелік портфеліндегі несиелердің 17,6%-ы мерзімі өткен берешектер. Бұл өз кезегінде банктер үшін шешімін таппай отырған үлкен мәселеге айналып отыр.

Бүгінгі күні облыстың несиелер нарығында корпоративтік сектор бойынша кәсіпорындардың басым бөлігі заем қаражаттарын айналым қаражатын толықтыруға, оған қоса бұрын алынған кредиттерді қайта қаржыландыруға пайдаланып отыр. Бөлшек несиелеу сегментінде банктер ипотекалық заемдерге қарағанда, тұтынушылық несиелеуге біршама көбірек басымдық беретіні байқалады. Себебі банктер кепілдікті қамтамасыз ету құнының өзгеру тәуекелдерінің сақталуына, экономикалық ахуалдың тұрақсыздығына байланысты заемшыларды талдау мен бағалауға талапты айтарлықтай жоғары қоюда. Сонымен қатар тұрғын үй нарығындағы беймәлімділік тұтынушылар тарапынан да ипотекалық несиелеуге деген сұраныстың төмендеуіне себепші болып отыр.

Сондай ақ, бүгінде облыста беріліп жатқан несиелердің құрамында қысқа мерзімді несиелер басым. 2010 жылдың 2 тоқсанында жалпы берілген несиелердің 62%-ы қысқа мерзімді несиелер. Бұл банктердің активтерін қысқа мерзімге айналысқа салып, пайда табуға бағытталған саясатына және ұзақ мерзімді несиелерде тәуекелдің жоғары мәнінің сақталуына байланысты болса керек. Сол себепті берілген несиелердің басым бөлігі кәсіпорындардың айналым қаражаттарын толықтыру мен азаматтардың тұтынушылық мақсаттарына бағытталып отыр.

Несие нарығындағы ендігі өзгерістер 2010 жылы бастау алған «Бизнестің жол картасы - 2020» бағдарламасымен байланысты болмақ. Бұл бағдарламаның жүзеге асуы облыстың несие нарығындағы пайыздық ставкалардың төмендеуіне, сонымен қатар заңды тұлғалар бойынша несиелік портфельдің сапасының артуына септігін тигізетіндігі күтілуде.

Несие нарығындағы орын алған жағдайлар өз кезегінде жіберілген кемшіліктердің себептерін анықтап, болашақта даму бағыттарына терең үңілуге мүмкіндік берді. Облыстың несие нарығының күн санап тұрақтанып келе жатқанына қарамастан, тәуекел – менеджменті басқару саласында сапалық көрсеткіштерді арттыруды талап ететін жағдайлар жеткілікті. Бұл ретте ресурстық базаны әрі қарай диферсификациялаудың және қаржы нарығын реттеуде контрциклдық қағиданы енгізудің өзіндік орны болмақ.

Жамбыл облысының несие нарығы соңғы жылдары несиелеу қарқынының айтарлықтай төмендеуімен сипатталады. Дағдарысқа қарсы атқарылып жатқан іс шараларға қарамастан несиелер бойынша мерзімі өткен берешектердің көлемі ай сайын өсіп отыр. Несиелер бойынша мерзімі өткен берешектердің басым бөлігі жеке тұлғалардың үлесіне тиесілі.

Алматы қ. экономикасына дағдарыстың әсері

О.Д.Мұхамедянов, ҚР ҰБ ММ Алматы қалалық филиалы Экономикалық талдау және статистика бөлімінің бастығы, Д.А.Адамбаева жетекші экономист

Соңғы екі жылдың оқиғалары Қазақстан экономикасының беріктілігіне деген шынайы тексеру болғанын мойындау керек. Дағдарыс алдындағы оқиғалар логикасы толығымен түсінікті: ел ішінде қорландыруға қарағанда әлемдік капитал нарығынан қаржылық ресурстарды тарту көбіне қазақстандық банктер үшін тиімді болды. Алынған ақша елдегі құрылыс, сауда мен тұтыну кредиттеуді дамытуды қамтамасыз етіп, ішкі инвестицияға айналып отырды. Жалпы барлық экономика дамуға екпін алды. Дегенмен, әрине, әлемдік нарықтарда арзан етіп қорландыру мүмкіндігі алдында алынған кредиттерді қайта қаржыландыру сияқты кенет қысқарып, АҚШ-та ипотекалық дағдарыстың орын алғанынан кейін кәдімгідей сезіліп, банктердің әлемдік экономикалық конъюктурасынан тәуелділігі пайда болды.

Жақын жылдарда экономика өсуінің одан әрі төмендеуі, әсіресе, құрылыс пен қаржы қызметі, сондай-ақ инвестициялық белсенділік сияқты салаларда күтіліп отыр.

Өсу қарқыны кредиттің жетіспеуінен, ал қаржы секторы ішкі заем ресурстарына кіруінің шектеулі болуынан, алдында алынған берешектерді қайтару қажеттілігінен, кредиттік портфельдің сын сәт жағдайынан, заемшылардың ауқымды берешектерінің болуынан тежеледі.

2008 жылы экономиканың нақты секторының өсу қарқынының төмендеуі, қазақстандық экспорттық негізгі тауарларға бағаның төмендеуі әлемдік тауар нарықтарында қалыптасып отырған конъюнктура байланысты сондай-ақ Қазақстандағы іскери белсенділіктің төмендеуіне мүмкіндік берді. Кәсіпорындар іскери белсенділіктерінің негізгі факторларының ішінде жұмыссыздықтың өсуін, халық кірістерінің төмен болуын, Қазақстан кәсіпорындарының өнеркәсіптік өнімдеріне бағаның өсу қарқынының баяу болуын атап өткен жөн.

Жоғарыда аталған теріс факторлар Алматы қаласының экономикасына кері әсер етпеуі мүмкін емес еді.

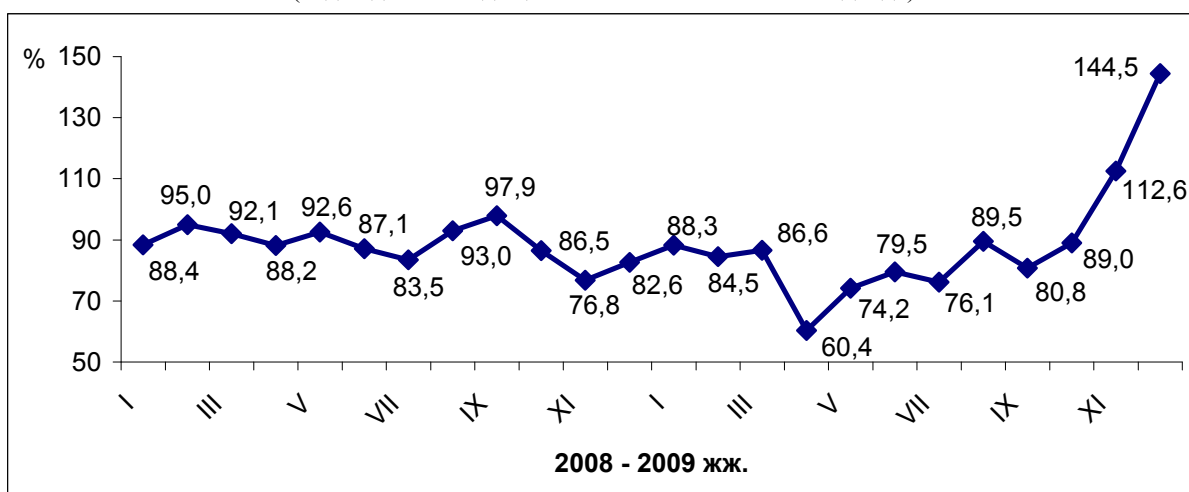
Алматы қ. 2008-2009жж. дамудың негізгі әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштері

№ рр	Атауы	2008ж.		2009ж.	
		нақты	%	нақты	%
1	Өнеркәсіп өнімінің көлемі млн. теңге	374 893	79,9	340 535	91,1
2	Қаржыландырудың барлық көздері есебінен негізгі капиталға инвестициялар, млн. теңге	485 068	90,0	407 840	80,3
3	Құрылыс, млн. теңге	272 729	64,1	228 374	80,1
4	Қаржыландырудың барлық көздері есебінен тұрғын үйлерді іске қосу, мың.ш. м	1 010,2	102,8	1 050,1	103,9
5	Көлікпен жүктерді тасу, мың. тонна	128 568,4	108,6	123 205,8	95,8
6	Бөлшек тауар айналым, млн. теңге	993 488,1	101,6	870 676,4	86,2
7	Алдыңғы жылдың желтоқсанындағы тұтыну бағаларының индексі, %	*	110,7	*	107,5
	азық-түлік тауарларына	*	110,7	*	102,4
	азық-түлік емес тауарларға	*	107,6	*	110,5
	ақылы қызмет көрсетулерге	*	113,8	*	111,8
8	Өнеркәсіптік өнімдерді өндіретін-кәсіпорындар бағасының индексі, %	*	106,3	*	104,1
9	Орта айлық жалақы, тенге	*	*	*	*
	номиналды	90 239	115,7	94 884,0	105,7
	нақты	*	94,8	*	97,2

Өнеркәсіп. 2008 жылы қала кәсіпорындары 374 893 млн. теңге көлемінде өнім өндірді, физикалық көлем индексі (ФКИ) 79,9% болды. 2009 жылы өнімді шығару көлемі 340 535 млн. теңгені құрады, ФКИ - 91,1% болды. Осы екі жыл ішінде қала әлеуетінің өнеркәсібіндегі негізгі үлесті алатын өңделген өнеркәсіптің көптеген түрлері бойынша өнімді шығаруда төмендеу байқалды. Ең көп пайыздық төмендеу қаланың өнеркәсіптік өндірісіндегі аса маңызды орын алатын азық-түлік өнімдерінде (2008ж. ФКИ – 90,5%, 2009 жылы ФКИ - 89,6%), металлургия өнеркәсібі мен дайын металл бұйымдарын өндіруде (91,8% және 79,2%) байқалды.

Физикалық көлем индексі

(алдындағы жылдың тиісті айына пайызбен шаққанда)

Инвестициялар. Қарастырып отырған мерзім ішінде инвестициялық белсенділіктің төмендеуі байқалып отыр. 2008 жылы негізгі капиталға 485 068 млн. теңге немесе 2007 жылмен салыстырғанда 90% инвестиция жасалды. 2009 жылы төмендеу күшейе түсті – 407 840 млн. теңге немесе 2008 жылмен салыстырғанда 80,3%.

Нәтижесінде республикалық инвестицияның жалпы көлемінде қала үлесі төмендей түсті: 2008 жылы 12,3%-дан 2009 жылы 9%-ға дейін.

2008 жылмен салыстырғанда 2009 жылы инвестиция құрылымында ең үлкен үлесті құрылыс және үйлерді, ғимараттарды күрделі жөндеу – 52,1% (2008 жылы 62,4%) және машиналар мен жабдықтарды, саймандар мен мүккәмалды сатып алу – 40,9% (31%) бойынша жұмыстар алады.

Инвестициялар бағытталған экономикалық қызмет түрлері бойынша мынадай үш сала басым болды: көлік және байланыс – 29,8% (2008 жылы – 32,1%), жылжымайтын мүлікпен операциялар және жалға беру мен қызмет көрсету – 25,2% (34%), электр қуатын, газ бен суды өндіру мен бөлу – 8,1% (4,5%).

Қаржыландыру көздері бойынша негізгі капиталға инвестициялар құрылымы

	2008 ж.		2009 ж.	
	млн. теңге	үлес салмағы, %	млн. теңге	үлес салмағы, %
Негізгі капиталға инвестициялар	486 068	100	407 839,6	100
Бюджеттік қаражат	107 341	22,2	135 752	33,3
Жеке қаражат	186 846	38,5	201 422	49,4
Шетелдік қаражат	1 950	0,4	1 122	0,3
Заем қаражаты	188 931	38,9	69 544	17,0

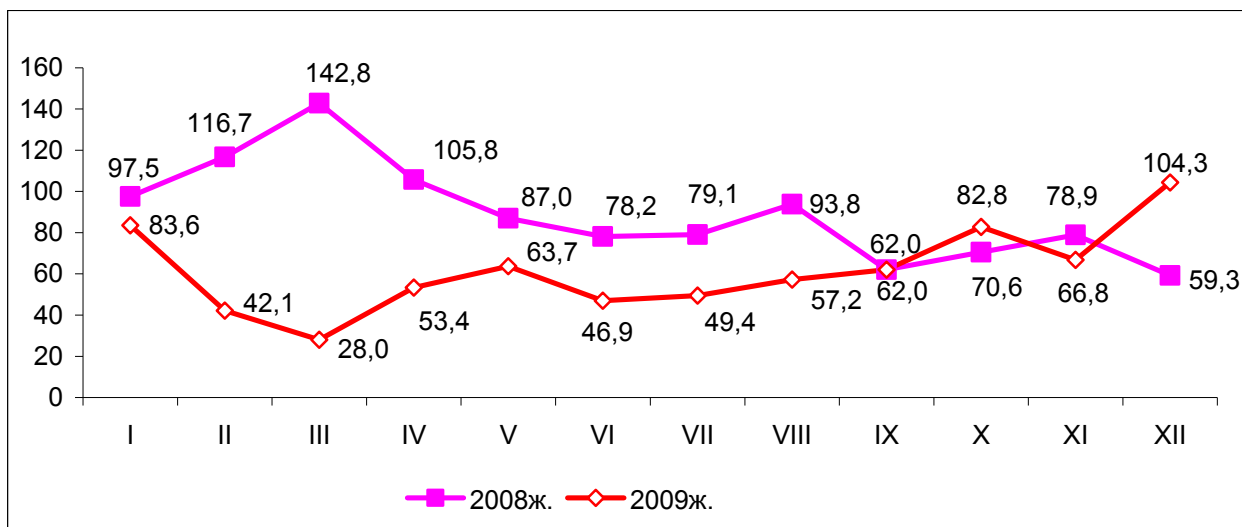
Республикалық және жергілікті бюджет инвестициялар үлесі 2008 жылы 22,2%-дан 2009 жылы 33,3%-ға дейін өсті. Нақты айтқанда егер де мемлекет дағдарысқа қарсы

бағдарлама және қаланы Қыстық Азия ойындарына дайындау шеңберінде демеу жасамағанда онда аталған саладағы төмендеу бұдан да жоғары болатын еді.

Құрылыс. Аталған сала дағдарыстан бірінші және тым едәуір зардап шекті. Кредиттеудің қысқаруымен байланысты ақша қаражатының жетпеуі көптеген құрылыс компанияларына басталып қойған құрылысты аяқтауға мүмкіндік берген жоқ. Құрылыс жұмыстарының көлемі 2008 жылы 272 729 млн. теңгеден 2009 жылы 228 373,6 млн. теңгеге дейін төмендеді.

2009 жылы тұрғын үй құрылысына инвестицияның жалпы көлемінен 17,1% яғни 59218,4 млн. теңге жұмсалды, ол 2008 жылмен салыстырғанда 55,4%-ға төмен.

Орындалған құрылыс жұмыстарының көлемі
(алдындағы жылдың тиісті айына пайызбен шаққанда)

Жеке салушылармен 2009 жылы тұрғын үйді тапсыру 2008 жылмен салыстырғанда 27,5% қысқарды және 240,0 мың. ш. метрді құрды.

Алматы қаласындағы тұрғын үй жалпы алаңдарының 1 ш. метр құрылысының орташа нақты құны

мың. теңге

Ай	2008 жыл		2009 жыл	
	Барлығы	Оның ішінде ЖТҚ	Барлығы	Оның ішінде ЖТҚ
қаңтар	71,9	71,7	72,4	72,4
ақпан	74,4	67,8	96,9	71,6
наурыз	69,8	69,8	144,3	75,6
сәуір	133,6	70,4	95,2	70,6
мамыр	130,5	70,5	119,6	74,2
маусым	60,2	72,3	170,8	81,7
шілде	90,1	71,1	119,4	87,3
тамыз	86,2	74,0	120,8	73,8
қыркүйек	155,3	71,6	102,7	72,2
қазан	142,7	81,2	88,9	72,2
қараша	60,6	69,2	82,5	79,5
желтоқсан	103,4	-	83,3	95,0

Көлік. 2008 жылмен салыстырғанда 2009 жылы жүк тасу көлемі 4,2%, 128 568,4 мың. тоннадан 123 205,8 мың. тоннаға азайды. Себебі қала экономикасының дағдарыстық күйде болуы.

Қала жолаушылар көлігімен 2009 жылы алдыңғы жылмен салыстырғанда 4,7%-ға көп болатындай 2415,5 млн. адам тасымалданды.

Тұтыну бағаларының индексі. 2008 жылмен салыстырғанда 2009 жылы инфляция қарқынының төмендеуі орын алды. Сөйтіп, Алматы қ. бойынша тұтыну бағаларының индексі 2009 жылы 2008 жылғы 110,7% қарсы 107,5% болды.

Инфляцияның төмендеу себебі тауар мен қызмет көрсетулерге жиынтық сұраныстың қысқаруы, сондай-ақ негізгі азық-түлік тауарларына әлемдік бағаның төмендеуінде болды.

Сонымен бірге, инфляцияның өсуіне әсер ететін факторлар – теңгенің құнсыздануы, табиғи монополия тарифтерінің өсуі, тауарлар мен қызмет көрсету нарығындағы төменгі дәрежедегі бәсекелестік орын алды.

Азық-түлік тауарларына баға индексі 2009 жылы 102,4% құрды, ол 2008 жылмен салыстырғанда 8,3% аз. Азық-түлік тауарларына баға балық пен теңіз өнімдеріне, темекі өнімдері мен қантқа баға өсуінің әсерінен қымбаттады. Сонымен бірге көкөніске, тамақ май мен жануар майына, нан өнімдеріне және жарма өнімдеріне бағаның түсуі байқалып отырғанын ата өту қажет.

Азық-түлік емес тауарларға баға индексі 2008 жылы 107,6%-дан 2009 жылы 110,5%-ға дейін өсті. Көтерілу теңгенің құнсызданғанынан кейін болды өйткені қаланы көптеген тауарлармен қамтамасыз ету импортқа байланысты. Азық-түлік емес тауарлар тобында баға фармацевтік өнімге – 25,3%, жеке тазалық тауарларына – 20,1%, газеттер, кітаптар кеңсе тауарларына – 17,3%, жуғыш және тазалағыш заттарға – 25,8%, маталарға – 10,5%, киім мен аяқ киімге – 10,7% өсті.

2009 жыл ішінде 2008 жылмен салыстырғанда қызмет көрсету саласындағы баға тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық тарифтерінің 15,6% көтерілу, медициналық мекемелердің қызмет көрсетулерінің 18,3% және жолаушылар көлігінің қызмет көрсетулерінің 4,9% көтерілуі салдарынан кәдімгідей өсті.

Әлеуметтік жағдай. 2008 жылдың 4-тоқсанынан бастап жалпы республика бойынша Алматы қаласында еңбек нарығындағы жағдай нашарлай түсті, жұмыссыздар, толық емес жұмыс күнімен қамтылғандар, сондай-ақ ақша төленбейтін демалыстағылар саны көбейді. Алматы қ. жұмыспен қамту және әлеуметтік бағдарламалар басқармасының деректері бойынша 2009 жылы тіркелген жұмыссыздар саны 5046 адам болды, ол 2747 адамға, яғни, 2008 жылға қарағанда 2,2 есе көп, оның ішінде 67% немесе 3379 адам әйелдер еді.

2009 жылы алдыңғы жылмен салыстырғанда экономика қызметінің барлық түрлері бойынша орташа айлық номиналды жалақының өсуі байқалды, орташа айлық номиналды жалақы 2008 жылы 90 239 теңге болды, 2009 жылы 94 884 теңгеге дейін өсті.

2008-2009жж. орташа айлық номиналды және нақты жалақы

	Бір қызметкердің орташа айлық номиналды жалақысы, теңге 2008 ж	Бір қызметкердің орташа айлық номиналды жалақысы, теңге 2009 ж	Пайызбен шаққанда:	Пайызбен шаққандағы нақты жалақы:
			2008 жылдың тиісті кезеңі	2008 жылдың тиісті кезеңі
Қаңтар	84157	89546	106,4	96,6
Ақпан	80294	90505	112,7	102,3
Наурыз	87273	93841	107,5	97,6
Сәуір	88031	91356	103,8	94,2
Мамыр	89951	91170	101,4	92,3
Маусым	90777	95627	105,3	96,8
Шілде	90459	98361	108,7	100,6
Тамыз	89632	93821	104,7	97,3
Қыркүйек	89619	93755	104,6	97,5
Қазан	89600	94843	105,9	98,7
Қараша	88437	95850	108,4	100,9
Желтоқсан	90239	94884	105,1	94,8

Экономикалық қызмет түрлері бойынша қызметкерлерге еңбек ақы төлеу деңгейлерінде ауқымды алшақтықтың сақталуы жалғасуын табуда. Ең жоғары төленетін жалақының 197 673 теңгеден 186 303 теңгеге дейін төмендеуіне қарамастан бұрынғыдай қаржы қызметінің қызметкерлері болып табылады. Едәуір төмен жалақы денсаулық сақтау қызметкерлерінде (2008ж. – 42 989 теңге, 2009ж. – 51 656 теңге) және білім саласындағы қызметкерлерде (2008ж. – 52 595 теңге, 2009ж. – 61 805 теңге).

Талдамалы кезеңде Алматы қаласы экономикасының негізгі проблемалары деп қала кәсіпорындарының сатып отырған өнімге сұраныстың төмендеуін, өндірістің төмендеуін, инвестициялардың, жүк тасымалдаудың қысқаруын, іскери белсенділіктің төмендеуін, құрылысты аяқтау мәселелерін атап өтуге болады.

Экономикадағы құлдырау кәсіпорындар кірістерінің қысқаруымен байланысты бюджетке салықтың аз түсуіне алып келді. Өз кезегінде кәсіпорындар кірістерінің қысқаруы бизнесті жүргізудің қолайсыз жағдайларына, атап айтқанда кредиттеу көлемінің, оның ішінде шағын бизнесінің төмендеуіне, айналым қаражаты мен инвестициялардың жетпеуіне, шикізаттың қымбаттауына байланысты болды.

Қала мен республика экономикасындағы қалыптасып қалған дағдарыс жағдайын жеңу үшін мынадай дағдарысқа қарсы іс-шаралар қабылданды.

Сөйтіп жылжымайтын мүлік нарығындағы проблемаларды шешу үшін соғылып бітпеген тұрғын объектілерін қаржыландыруды, халықтың ипотекалық заемдарын қайта қаржыландыру мен қаланың жаңадан соғылған объектілеріндегі пәтерлерді сатып алуды қосатын кешенді іс-шаралар пайдаланылды. Алматыда 2008-2009 жылдары банктер арқылы тұрғын үй кешендерінің құрылысын аяқтауды қаржыландыруға 23 млрд. теңге шамасында бөлінді. Екінші деңгейдегі банктер арқылы ипотекалық заемдарды қайта қаржыландыру үшін 11 банкке 120 млрд. теңге бөлінді. Жалпы сомасы 120,5 млрд. теңге құрайтын 31 мың заемшымен шарттар қайта жасалды.

Шағын және орта бизнеске қолдау жасау үшін Қазақстан Республикасының Ұлттық Қорынан 120 млрд. теңге бөлінді, оның 117 млрд. теңгесі Тұрақтандыру бағдарламасының 3-траншын іске асыруға бағытталды. 2009 жылдың ақпанында бөлінген қаражат 12 әріптес-банктердің арасында бөліп берілді. Шағын және орта бизнесті қаржыландыру жөніндегі бағдарламаның талаптарымен сондай-ақ оған әріптес-банктерінің өздерінің қаражаттарымен қатысу да қарастырылған.

Салалық бөлуде 70%-дан астам қаражат сауда мен қызмет көрсету саласына жұмсалды, оған өз кезегінде елдегі шағын және орташа кәсіпкерліктің қалыптасып қалған салалық құрылымы себепші болды.

2009 жылы жолдарды, ТКШ объектілері салу мен жөндеуге және қаланы көріктендіруге бағытталған «Жол картасы» бағдарламасы іске асырылды. Алматы қаласы бойынша Жол картасы бағдарламасын қаржыландырудың жалпы көлемі 24 млрд. теңге болды. Бағдарлама бойынша 377 көлік инфрақұрылым объектілері, 65 ТКШ объектілері, 20 білім беру объектілері мен 24 денсаулық сақтау объектілері жөндеуден өтті. Тапсырманың 100,1% құрайтын барлығы 20158 жұмыс орны пайда болды. Барлық 486 жоба бойынша жұмыстар аяғын тапты.

Қаржылық жүйенің тұрақтылығын қалыпта ұстап тұру үшін Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі бірқатар шаралар қолданды. Сөйтіп нарыққа жоғарғы деңгейдегі алыпсатарлық қысым талаптарында 2008 жылдың қазанында – 2009 жылдың қаңтарында Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі валюталық нарықта қарқынды интервенцияны жүргізу есебінен валюталық бағамның қалыптылығын қолдауға мәжбүр еді. Сол кезеңде ҚРҰБ сатқан АҚШ доллары көлемі сатып алу көлемінен шамамен 6 млрд. АҚШ долл. Асты. Осының салдарынан 2009 жылдың 4 ақпанында жүргізілген теңгені құнсыздандыру және доллар үшін -150 ± 5 теңге жаңа коридорын енгізу туралы шешім қабылданды.

ҚРҰБ-тың ақша нарығына қатысудың негізгі мақсаты ақша нарығының қалыпты жұмыс істеуіне жағдай жасау мен шок әсерлерін деңгейлестіру болып табылды. ҚРҰБ

қызметінің осы аспектідегі негізгі мақсаты 2009 жылдың басынан қиын жағдайды өткізген Альянс Банк пен БТА Банк өтімділігін қолайлы деңгейде ұстап тұру болды.

Одан басқа банк өтімділігін көтеру үшін 2009 жылдың 3 наурызынан бастап ең төменгі резервтік талаптар банктердің ішкі міндеттемелері бойынша 2%-дан 1,5%-ға және банктердің сыртқы мен өзге міндеттемелері бойынша 3%-дан 2,5%-ға төмендетілді.

Кредиттік белсенділікті ынталандыру үшін Ұлттық Банк биржалық нарықтағы «кері репо» операциясын жүргізу көлемін ұлғайтты. Одан басқа 2009 жыл ішінде қайта қаржыландыру ставкасы (10%-дан 7%-ға) 6 рет төмендеді, ал нота бойынша сыйақы ставкалары 6,5%-дан 2,5%-ға төмендеді.

Қолданған іс-шаралар нәтижесінде республика мен Алматы қаласы экономикасының жандануын атап өту қажет.

Сөйтіп, соңғы екі жыл ішінде бірінші рет Алматыда өнеркәсіптік өндірістің өсуі байқалып отыр, шағын және орта бизнес қызметі белсенді бола түсті.

Өнеркәсіптік өнімді өндіру көлемі 2010 жылдың басынан бастап 83,6 млрд. теңге, физикалық көлем индексі – 123,4% болды. Қала өнеркәсібі үлесіне республика бойынша барлық көлемнің 3,1% келеді.

Негізгі капиталға инвестициялар көлемі ағымдағы жылдың басынан бастап 2009 жылдың тиісті кезеңі бойынша 84,4% (республикадағы үлесі – 8,6%) құрайтын 53,2 млрд. теңге көлемінде қалыптасты.

Жылдың басынан жалпы көлемі 207,2 мың. ш. метр болатын тұрғын үйлер мен 1375 пәтер іске қосылды, өсу 10,2% құрды. Салынған тұрғын үйдің үлес салмағы тұрғын үйді іске қосудың республикалық көлемі бойынша 15,2% болды.

Шағын және орта бизнес субъектілері 2010 жылдың қаңтар-наурыз айларында 125 млрд. теңге немесе өткен жылдың тиісті кезеңі бойынша 102,9% жұмыс және қызмет көрсету өнімдері өндірілді. Алматы қаласы республикалық масштабта кәсіпкерлік сала шығарып отырған тауарлар мен қызмет көрсету көлемінің 22,5% қамтамасыз етуде.

Жылдың 1 сәуірінде тұтыну баға индексі өткен жылдың тиісті кезеңінің көрсеткішінен 0,3 пайыздық тармаққа аз 102,5% деңгейде болды.

Түзетулерден кейін қала бюджеті 18,5 млрд. теңгеге, оның ішінде әлеуметтік бағдарламалар мен Азиада-2011 объектілерін толығымен аяқтауды іске асыруға жалпы алғанда мүмкіндік беретін салық түсімдерін көбейту есебінен 2,9 млрд. теңгеге өсті.

2010 жылдың Жол картасы іс-шараларын қаржыландыруға 11,4 млрд. теңге бөлінді. ТКШ, білім беру, көлік инфрақұрылым мен көріктендіру объектілерін жөндеу және қайта құрастыру бойынша 10,4 млрд. теңге бөлінді. Ағымдағы жылдың 8 сәуірінде 917 әлеуметтік жұмыс орындары пайда болды. Бүгін Жол картасын іске асыру шеңберінде 1,7 млрд. теңге немесе жылдық жоспардың 15% игерілді.

Сөйтіп, мемлекеттің қолдауы, реттеуші органдардың оперативтік іс-шаралары өз кезегінде кәсіпорындарға алдағы уақыттағы қиындықтарды жеңуге көмектесетін қолайсыз факторлар мен ішкі теріс әсерлердің қысымын кейбір кездері азайту керек.

Аймақтағы қолма-қол ақша айналымы

Ғ.К.Сатыбалдина - ҚР Ұлттық Банкі Батыс Қазақстан филиалы директорының орынбасары

Ақша эмиссиясы барлық тәуелсіз мемлекеттердің Ұлттық және Орталық Банктерінің негізгі функцияларының бірі болып табылады.

Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі қолма-қол ақша айналымын реттеу мақсатында Батыс Қазақстан облысының аумағында ҚРҰБ филиалы өзіне жүктелген өкілеттікер шегінде резервтік қордың жағдайына және сақталуына, қолма-қол ақша айналымын және эмиссиялық - кассалық операцияларға бақылауды қамтамасыз ету бойынша жұмыс жүргізуде.

Аталған жұмыс шеңберінде Батыс Қазақстан филиалының 2010 жылдың бірінші жартыжылдығындағы орталықтандырылған бекіту көлемі өткен жылдың тиісті кезеңімен салыстырғанда 3,1 есе артық жүзеге асырылды.

БҚО бойынша статистика департаментінің ресми деректері бойынша 2010 жылдың қаңтар - маусым айларында 2009 жылдың тиісті кезеңімен салыстырғанда облыс экономикасы аздаған өсіммен жоспарлы түрде дамыды.

Негізгі капиталға инвестицияның көлемі 7,9% көбейді және 94,1 млрд. теңгені құрады. Технологиялық құрылымда инвестициялар құрылыс және ғимараттар мен құрылыстарға күрделі жөндеу жұмыстары 33%, машиналар, жабдықтар, құралдар, мүкәммалдар – 43,2%, басқа да күрделі жұмыстар және шығындар – 23,8% құрады.

Өсім өңдеу өнеркәсібінде (38,3%), өндірісте және электр қуатын, газ бен суды таратуда (1,4%), құрылыста – 23,2%, ауыл шаруашылығында – 3,3% байқалды.

2010 жылдың 1 шілдесіне 34,9 мың шағын кәсіпкерлік субъектілері тіркелді. Бұл көрсеткіш 2009 жылдың 1 шілдесінен 2,1% артық.

Шағын кәсіпкерлік саласында жұмыс жасайтындардың жалпы саны 52,5 мың адамды құрады. Бұл көрсеткіш 2009 жылдың тиісті кезеңімен салыстырғанда 7,1% аз. 2036 жұмыс орындары ашылды. Облыстың бизнес құрылымында ШОК белсенді субъектілері 16178 бірлікті, оның ішінде шағын және орташа кәсіпорындар – 2074 бірлікті, жеке кәсіпкерлер – 10554 бірлікті, шаруа (фермерлік) қожалықтары -3550 бірлікті құрады.

Облыста 2010 жылғы 01 шілдеге шағын бизнестің 4178 кәсіпорындары заңды тұлға ретінде тіркелген, соның ішінде 3197-і өздерінің экономикалық қызметін белсенді жүзеге асырғандар болып табылады.

2010 жылғы мамыр айында халықтың жан басына шаққандағы ақшалай табысы 45,5 мың теңгені құрады. 2009 жылдың мамыр айымен салыстырғанда номиналдық табыс 26,3 пайызға, нақты табыс – 16,8 пайызға артты.

2009 жылдың мамырына номиналдық жалақы өсімі 18,9% құрады, осы кезеңдегі нақты жалақы көлемі 10% өсті.

Облыс экономикасы дамуының оңды серпіні халық табысының өсуіне әсер етті.. Бұл, әсіресе, 2010 жылғы қаңтар-мамыр айларындағы орташа айлық жалақы мөлшерінен айқын көрінеді. Бұл кезеңдегі орташа айлық жалақы 74 390 теңгені құрады. Бұл көрсеткіш 2009 жылдың қаңтар-мамыр айларымен салыстырғанда 16,6% жоғары.

Шағын бизнестің шаруашылық субъектілерімен 40,4 млрд.теңгеге өнім өндіріліп, түрлі жұмыстар орындалды және қызмет көрсетілді. Бұл 2009 жылдың тиісті кезеңімен салыстырғанда 3,3% артық. Өкінішке орай, тауарлар сату мен қызмет көрсету барысында кәсіпкерлер мен қызмет тұтынушылар арасындағы есеп айырысу негізінен қолма-қол ақшамен жүзеге асырылады. Бұл айналымдағы қолма-қол ақша көлемінің ұлғаюына ықпал етеді.

Бірінші жартыжылдықта филиалдың резервтік қорынан айналымға қолма-қол ақша өткен жылдың тиісті кезеңімен салыстырғанда 109,2% артық шығарылған. Айналымдағы

қолма-қол ақшаны алу көлемі жоғарыда көрсетілген мерзімде 2009 жылдың тиісті кезеңіндегіден 7,6% төмендеген. Сөйтіп, эмиссиялық нәтиже оң тұрғыда қалыптасты және өткен жылдың тиісті кезеңінен 3 есе жоғары деңгейде қалыптасты.

Қолма-қол ақшаны шығару мен айналымнан алу сомаларындағы өзгерістер қолма-қол ақшаны қайтару коэффициентіне әсер етті. Талдау жасалып отырған мерзімде қолма-қол ақшаны қайтару коэффициенті 80% құрады. Бұл өткен жылмен салыстырғанда 15% төмен. Дегенмен, есепті мерзімде бұл көрсеткіштің өзгеріп отырғанын (біресе өсіп, біресе құлдырап) атап кеткен жөн, соның ішінде жылдар бойынша көрсетсек: 2005ж. – 72%, 2006ж. – 64%, 2007ж. – 75%, 2008ж. – 95,4%, 2009ж. – 94,2%, 2010ж. – 80%.

2010 жылдың бірінші жартыжылдығына монеталарды қайтару 3,9% құрады. Оның ішінде филиал 1,2,5,10,20 номиналды монеталарды айналымнан алған жоқ. 50 теңге номиналындағы монеталар аз алынды, ал ең көп алынған 100 теңге номиналындағы монеталар болды. Банкноталардың ішінде айналымға 500, 1000 және 2000 теңге номиналындағы банкноталар көп шығарылады, (қайтару коэффициенті тиісінше 111,8%, 109,5% және 109,4%), 10 000 теңгелік банкноталар (қайтару коэффициенті ең төмен -16,4%), 2009 жылдың тиісті кезеңінде ол 37% құрады (2 есеге төмендеді).

2000-2010 жылдар аралығында ең жоғары қайтару коэффициенті тек қана қаңтар айында байқалады, ал қалған айларда қайтару коэффициентінің орташа көлемі тұрақты үрдісте (33%-дан 80%-ға дейін) болды.

Банк кассаларынан берілетін қолма-қол ақшаның көлемі банк кассаларына түсетін сомадан көп. 2010 жылдың 1 жартыжылдығындағы банк кассаларына түсетін түсімдер сомасы берілетін сомадан 9,8 млрд. теңгеге аз.

Банк кассаларына қолма-қол ақшаны қайтару коэффициенті 93,2% құрады, өткен жылы бұл көрсеткіш 95,8% құрған болатын. Қайтару коэффициентінің 2,6 пунктке төмендеуі қолма-қол ақшаны айналымға шығару көлемінің көбеюіне әсер еткен жоқ.

2010 жылдың бірінші жартыжылдығына 2009 жылдың тиісті кезеңімен салыстырғанда ЕДБ филиалдарының кассалық айналымдары өзгерді: кіріс бойынша 1,5% азайды, ал шығыс бойынша 1,4% көбейді.

1 кесте. ЕДБ қолма-қол ақша қозғалысы

Банк кассалары арқылы өтетін қолма-қол ақшаның ағыны	2010 жылғы 6 айға (млн. теңге)	2009 жылғы 6 айға (млн. теңге)	Кезеңдегі өзгерістер		Үлестік өзгерістер	
			(млн. теңге)	%	%	
					Ағымдағы жыл	Өткен жыл
ЕДБ кассаларына кіріс	133 153,8	135 122,8	-1 969	-1,5		
Тауарларды, қызмет көрсетуді және жұмысты сатудан	31 986	35 292	-3 306	-9,4	24,0	26,1
Коммуналдық төлемдерден	2 455	2 637	-182	-6,9	1,8	1,9
Көлік және байланыс кәсіпорындарынан	1 994	1 655	339	20,5	1,5	1,2
Қонақ үй, ойын және сауық бизнес кәсіпорындарынан	12	12	-0,2	-1,7	0,01	0,01
Сақтандыру ұйымдарынан	23	68	-44,6	-65,7	0,02	0,05
Жеке тұлға шоттарына – заңды тұлға болып табылмайтын кәсіпкерлер	7 240	5 798	1 442	24,9	5,4	4,3
Шетел валюталарын сатудан	24 294	28 528	-4 234	-14,8	18,2	21,1
Жеке тұлғалардың салымдары бойынша шоттарда	27 321	31 075	-3 754	-12,1	20,5	23,0
Зейнетақылық жарналар	224	161	63	39,1	0,2	0,1
Бағалы қағаздар мен векселдерді сатудан			0	0	0	0
Засмдарды өтеу	2 050	2 914	-864	-29,6	1,5	2,2

Еңбек ақыны төлеуге алынған ақшаны қайтару	28	1	27	2 700	0,02	0,001
Айырбастау операцияларына алынған ақшаны қайтару	160	241	-81,2	-33,7	0,1	0,2
Салықтардан, алымдардан және кедендік төлемдерден	2 923	2 893	30	1,0	2,2	2,1
Банкоматтардан алынған	14 918	12 617	2 301	18,2	11,2	9,3
Басқа да түсімдер	17 526	11 231	6 295	56,1	13,2	8,3
ЕДБ кассаларынан беру	142 922	140 989	1 933	1,4		
Тауарларға, қызмет көрсетуге және жұмысқа төлеуге	8 461	9 745	-1 284	-13,2	5,9	6,9
Еңбек ақыны төлеуге	9 307	7 194	2 113	29,4	6,5	5,1
Транспорт және байланыс кәсіпорындарына			0	0	0	0
Ауыл шаруашылық өнімдеріне төлеуге	68	10	58,2	582	0,05	0,01
Сақтандыру кәсіпорындарына	15	6	8,9	148,3	0,01	0,004
Жеке тұлға шоттарына – заңды тұлға болып табылмайтын кәсіпкерлер	5 527	4 973	554	11,1	3,9	3,6
Шетел валюталарын сатып алуға	7 540	8 008	-468	-5,8	5,3	5,7
Жеке тұлғалардың салымдары бойынша шоттарынан	25 968	35 282	-9 314	-26,4	18,2	25,0
Бағалы қағаздар, векселдер бойынша		16	-16	0	0	0,01
Заемдарды беру	262	220	42	19,1	0,2	0,2
Зейнетақыны және жәрдемақыны төлеуге	11 698	11 073	625	5,6	8,2	7,9
Банкоматтарды нығайтуға	54 397	47 378	7 019	14,8	38,1	33,6
Басқа да шығыстар	19 679	17 084	2 594,9	15,2	13,8	12,1
Халықтың табысы	75 402	65 645	9 757	14,9	52,8	46,6

Бұл кестеден касса айналысының кіріс бөлігінде, бұрынғысынша, тауар сатудан, қызметтер мен жұмыстар орындаудан түскен түсімдер басым болып тұрғаны көрінеді, олардың үлесі – 24%. Қолма-қол ақша айналысында депозиттік шоттарға түсімдер – 20,5% және шетел валютасын сатудан түсетін түсімдер -18% маңызды болып табылады.

Өткен жылдың тиісті кезеңімен салыстырғанда «Сақтандыру кәсіпорындарынан түсетін түсімдер» едәуір төмендеген (66%). Олардың үлесі түсімдердің жалпы көлемінде төмендеп 0,017% құрады, ал өткен жылы бұл көрсеткіш 0,050% құраған болатын. Банкердегі касса айналысының жалпы көлемінің 14,8% құрайтын шығыс бөлігінің тағы бір бабы «Банкоматтарды нығайтуға беру» болып табылады. Егерде, 2009 жылдың 6 айында банкоматтарды нығайтуға беру үшін 47 млрд. 378 млн.теңге жұмсалса, 2010 жылдың 6 айында өсім 7 млрд. 19 млн. теңгені құрады, бұл банкомат желісінің кеңейтілуі мен төлем карточкалары санының өсуіне байланысты. Батыс Қазақстан облысында 2010 жылдың 1 маусымына айналымдағы төлем карточкаларының саны 281,5 мың бірлікті, төлем карточкаларын ұстаушылардың саны 265,6 мың адамды және пайдаланылған төлем карточкалардың саны 134,4 мың бірлікті құрайды. 2009 жылдың 1 маусымымен салыстырғанда облыс бойынша айналыстағы төлем карточкаларының саны 19,5%, карточка ұстаушылардың саны 20,9% және қолданылған төлем карточкаларының саны 12,1% ұлғайды.

Банк кассаларынан ақшалай қаражат негізінен келесі баптар бойынша берілді: «Жалақыға» - 29,4%, «Жеке тұлғалардың салымдары бойынша шоттардан» - 26,4%, «Басқа да шығындарға» - 15%, «Тауарларды, қызметтер мен жұмыстарды төлеуге» 13%, «Зейнетақылар мен жәрдемақыларды төлеуге» - 5,6%, олардың үлес көлемдері онша өзгерген жоқ.

Сонымен, облыста өндіріс көлемінің қарқынын тұрақты сақтаған жағдайда қолма-қол ақша эмиссиясының көлемі ауытқымай бірқалыпты өетін болады. Бұл батысқазақстандық кәсіпорындар мен кәсіпкерлердің қолма-қол ақшаға деген қажеттілігін қанағаттандыруға оң ықпалын тигізетіні анық..

Төлем карточкалар нарығының даму проблемалары мен жағдайы туралы

Кан А.А. – Қазақстан Республикасының
Ұлттық Банкі Қызылорда филиалы ЖЭБ-нің бас маманы

Қазақстанда төлем карточкалар нарығы толықтай қалыптасқан. Алайда, екінші деңгейдегі банктермен төлем карточкаларын шығару көлемінің және олар бойынша жүргізілетін төлемдердің өсуіне қарамастан төлем карточкалар нарығының дамуын тежеп отырған объективті факторлар да жеткілікті болып отыр.

Қазіргі таңда Қазақстан банктерімен 7973,8 мың төлем карточкалары шығарылған (01.05.10ж. деңгейіне), ал төлем карточкалар иелерінің саны 7471,9 мың адамға жеткен, немесе барлық республика халқының 45%-н құрайды (Қызылорда облысы бойынша көрсеткіш облыс халқының 39%-н құрады).

Республикада төлем карточкаларын қолдану арқылы жүргізілетін операцияларды жүзеге асыруға арналған инфрақұрылымның даму динамикасы бірқатар жылдар бойы оң сипатта болып отыр. Импринтерлер санының азаюына қарамастан, автоматтандырылған тәртіпте авторизация жасауға мүмкіндік беретін банкоматтар санының өсуі, терминалдар жүйесінің кеңеюі осы нарықтағы инфрақұрылымның сапалы өзгерістерін сипаттауда.

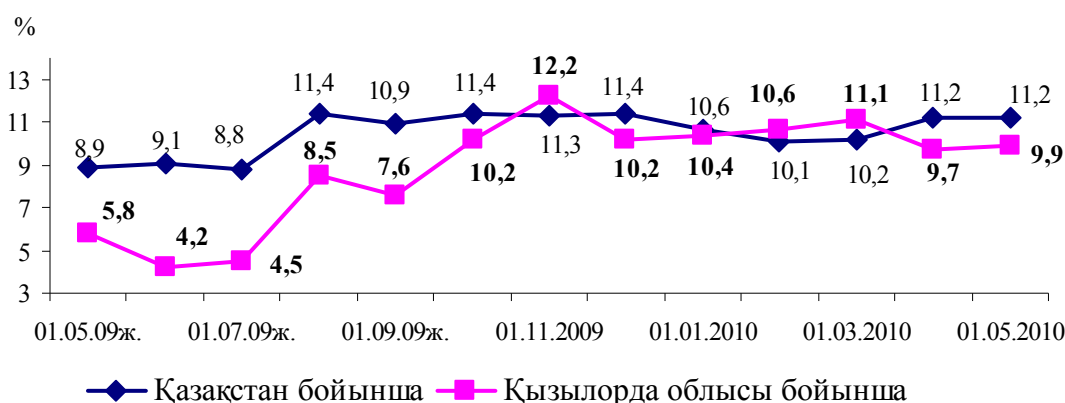
Соңғы екі жылда (01.05.2010ж. деңгейі 01.05.2008ж. деңгейіне) Қазақстан территориясы бойынша қызмет көрсететін банкоматтар саны 35,0%-ға (Қызылорда облысы бойынша - 29,7%); POS-терминалдар – 32,8%-ға (13,2%-ға) өсті.

Төлем карточкаларын қабылдайтын сауда-қызмет орындарының саны 10175 бірлікке жетті (Қызылорда облысы бойынша 192 бірлік).

Төлем карточкаларымен қызмет көрсету инфрақұрылымы келесідей болды: 01.05.2010ж. деңгейіне аймақтағы бір банкоматқа – 1375,6 карточка, Қазақстан бойынша – 1111,5; бір POS-терминалға – аймақтың 728,7 төлем карточкалары, Қазақстан бойынша – 340,5 тиесілі.

Бірақ, төлем карточкаларының нарығы эмитенттердің ойлап тапқан менеджментінің арқасында ғана дамымай бар объективті қиындықтар негізінде дамуда.

Төлем карточкаларын қолдану арқылы жүргізілетін операциялардың жалпы қолма-қолсыз операциялар сомасындағы үлесі

Төлем карточкалары әлі-де толық төлем құралы болмай отыр. Әдеттегідей, қолма-қол ақшаны төлем карточкаларын қолдану тенденциясы сақталуда – бұл транзакциялар Қызылорда облысы бойынша 87,8%-дан астам. Көптеген адамдарға банкомат тек қана

еңбекақы, стипендия, зейнетақы және басқа да төлемдерді алудағы жаңашыл касса болып калуда.

Төлем карточкаларымен қамтылмаған халықтың басым бөлігі қолма-қол есеп айырысуды жөн көреді. Бұл клиенттер тобына қолма-қол айналымы бар жеке кәсіпорындар жатады.

Эквайринг – төлем карточкаларын сауда және сервис кәсіпорындарында қолдану кеңінен дамымай отыр. Бұл тауарлар мен қызметтерге қолма-қолсыз ақшамен есеп айырысуда төлем карточкаларын қабылдайтын сауда ұйымдарының технологиялық жағынан дамымағандығына байланысты.

Сонымен қатар, облыстың POS-терминалдар мен банкоматтар арқылы қолма-қолсыз есеп айырысу операцияларының аз мөлшері негізінен халықтың осы операция түріне деген сенімсіздігі, сауда-қызмет нүктелерінде операцияларды жүргізуге кәсіпкерлердің төмен қызығушылығы әлі-де бар.

POS-терминалдарды сауда-қызмет мекемелерінде орналастыру сауда операцияларын жүргізген кездегі шығындардың өсуіне әкеледі.

Осыған байланысты, POS-терминалы бар сауда нүктелеріндегі сатушылар тауарға қолма-қол ақшамен есеп айырысу үшін байланыс жоқтығына байланысты деп бас тартады. Сауда-қызмет нүктелерінде POS-терминалды орналастыру сауда операциясын жүргізгендегі шығындарды көбейтеді. Мысалыға: төлем карточкасы POS-терминалдың иесі-банктен шығарылса, онда POS-терминалы арқылы операция жүргізгені үшін кәсіпкерден операцияның жалпы сомасынан орташа 0,5%-дан 1,0%-ға дейін банк комиссиясы ұсталады, егер төлем карточкасы басқа банк-эмитентінен шығарылса - орташа 2,5%-дан 3,0%-ға дейін банк комиссиясы ұсталады. Осыған қоса, кәсіпкер өз шотынан ақшалай қаражатты алған уақытта банк комиссиясымен бекітілген ақшаны қолма-қол ақшаға аударғаны үшін тағы да шығынға ұшырайды. Осыған байланысты, POS-терминалы бар сауда нүктелеріндегі сатушылар тауарға қолма-қол ақшамен есеп айырысу үшін байланыс жоқтығына байланысты деп бас тартады.

Бүгінде нарықта, өзіндік нормативі және инфрақұрылымы бар төлем карточкалары бәсекелес жүйелері жұмыс атқаруда. Бұл банктердің инфрақұрылымын дамытуға кететін шығындарын көбейтеді, сауда ұйымдарының жағдайын нашарлатады және карточка иелеріне қиыншылықтар туғызады. Бір банктің карточкасын қолма-қол ақша алғанда басқа банктің қызмет жүйесінде пайдалану өте қиын және де қымбатқа түседі. Сонымен, төлем карточкасының иегері – клиент өзінің банкісінің инфрақұрылымына привязан.

Төлем карточкаларымен қызмет көрсеті құралдардың әлуетті нарығы сауда құралдарын орналастыра алатын және төлем карточкаларын қабылдай алатын сауда және қызмет көрсететін мекемелер санынан құралады. Сонымен қатар, төлем карточкалар нарығында күнделікті қолма-қол валютаның үлкен көлемімен жұмыс атқаратын ұйымдар ауа-райын белгілейді: мейрамхана және кафе, мейманхана, сауда, саяхат және риелторлық компаниялар.

Жалпы, әрі қарай төлем карточкалар саны мен олар бойынша жүргізілетін операциялардың көбеюі болжануда. Бұл, біріншіден, халықаралық төлем жүйелерінің мүшесі болып табылатын банктердің клиенттердің жаңа түрлерін шығаруда төлем карточкалары санының өсуіне ықпал ететін төлем карточкаларының жаңа түрлерін әзірлеп, жүзеге асыруда. Сонымен қатар, төлем карточкаларын қабылдайтын сауда және қызмет ұйымдары жүйесінің қалалар мен халықтық бекеттердің кеңеюіне байланысты. Дамыған елдерде ересектердің жартысынан көп бөлігі бірнеше карточкалық өнімдерін қолданады.

Қазіргі уақытта банктердің клиенттерін қолма-қол айналымы бар жеке кәсіпкерлер құрайды.

Сауда-қызмет мекемелерінде POS-терминал жүйесінің және халық арасында тауар мен қызметтерге қолма-қол ақшасыз есеп айырысу дамыған сайын нарық әрқашанда да өседі.

Карточка күнделікті өмірде қажетті құрал болып саналады. Карточканы алу қызметінің арзандауы барлық адамдардың карточка ала-алатыны туралы айтады. Адамдар карточка арқылы тек еңбекақы емес басқа да қажеттіліктерді алуға болатынына үйренді. Дебеттік карталар секторын толтырғаннан кейін банк несие карточкалары, оның ішінде еңбекақылық және жеке тұлғаларға арналған жобаларды активтендіруде.

Қазақстан Республикасында жеңіл автомобилдер импортталатын нарықтағы қазіргі үрдістер

В.А.Тутушкин, Зерттеу және статистика департаменті директорының орынбасары
Н.Е.Төреханова, Зерттеу және статистика департаменті Экономикалық зерттеулер басқармасының бас сарапшысы

Қазақстан Республикасында экономикадағы және қаржы секторындағы жағдайдың нашарлауы, кірістер өсімінің едәуір «тежелуі» халықтың тұтыну тәртібіне, атап айтқанда ұзақ пайдаланылатын қымбат тұратын тауарларға, әсіресе жеңіл автомобильдерге деген сұранысына елеулі әсер етті. Сондай-ақ үш мемлекеттің (Беларусь Республикасы, Қазақстан Республикасы, Ресей Федерациясы) Кеден одағының құрылуы да маңызды түзетулер енгізді.

Осы мақалада дағдарысты көріністердің, сондай-ақ үш мемлекеттің Кеден одағы құрылуының ықпалымен 2008 – 2010 жылдың бірінші жартысында жеңіл автомобильдер импорты нарығында байқалып отырған үрдістерге талдау жасалады.

Қазақстанда жеңіл автомобильдер өндірісі біршама таяуда басталды және қазіргі кезде шетелдік үлгідегі автомобильдер құрастырады. Өндіріс көлемі өте төмен болып отырғандықтан халықтың жеңіл автомобильдерге деген сұраныстарын қанағаттандыруда импорт маңызды роль атқаруда. Алдағы уақытқа шолу жасасақ жағдайдың өзгеруін күтуге тура келмейді.

Қазақстан Республикасында жеңіл автомобильдер нарығы соңғы 2-3 жылда күрделі кезеңді бастан кешіруде. Тұтыну белсенділігінің тежелуі, ал кейбір кезеңде төмендеуі тұтыну сұранысын және тиісінше, жеңіл автомобильдермен операциялар көлемін айтарлықтай қысқартты.

2008-2009 жылдары жеңіл автомобильдер нарығындағы жағдай Қазақстанда импорт көлемінің төмендеуімен сипатталды. Сонымен, 2008 жылы жеңіл автомобильдер импортының көлемі сандық тұрғыдан алғанда 2007 жылмен салыстырғанда 2,5 есе төмендеді, және импортталатын автомобильдердің орташа айлық көлемі 12 935 дана болды. Құндық тұрғыда жеңіл автомобильдер импорты 1,9 есе қысқарды (1,2 млрд.АҚШ долл.дейін).

Импорттың құндық көлемі бюджетке кедендік баж салығы төленетін кедендік құнды білдіреді. Сол уақытта оларды жеткізумен байланысты, әсіресе бейресми дилерлер мен жеке тұлғалардың жеңіл автомобильдер сатып алу шығыстарынан және көлік шығыстарынан қалыптасатын нақты шығыны жеңіл автомобильдердің кедендік құнынан айтарлықтай асып түсіп отыр (бағалау бойынша 30-50%-ға). Бұл импортердің бюджетке міндетті төлемдер төлеу жөніндегі шығыстарын азайтуға мүмкіндік береді.

2009 жылы Қазақстанда автомобиль нарығында импорт көлемінің төмендеуі үрдісі сақталды. Қазақстанда импортталатын жеңіл автомобильдер көлемі 28,0% қысқарды, және айына орташа алғанда олардың саны 9 310 дана болды. Жеңіл автомобильдер импортының құндық көлемі кедендік құны бойынша 37,2%-ға төмендеді (772 млн.АҚШ долл.дейін).

Әлемдік экономикалық дағдарыс аясында Қазақстанда макроэкономикалық жағдайдың нашарлауына қарай әкелінетін автомобильдердің орташа бағасы айтарлықтай төмендеді. Егер 2008 жылы импортталатын жеңіл автомобильдердің орташа алғандағы бағасы 7 900 АҚШ долл. асып кетсе (о.і. 1-жартыжылдықта – 8 771 АҚШ долл., 2 жартыжылдықта – 6 973 АҚШ долл.), онда 2009 жылы ол 12,7%-ға төмендеп 6 906 АҚШ долл. дейін болды.

Сонымен бірге 2009 жылдың 1-жартысында барынша арзан автомобильдер әкелу басым болды. 2009 жылдың қаңтар-маусымында импортталатын жеңіл автомобильдердің

орташа айлық бағасы 6 376 АҚШ долл., 2009 жылдың шілде-қыркүйегінде – 7 454 АҚШ долл. болды.

Ағымдағы жылы автомобильдер нарығындағы жағдай айтарлықтай өзгерді, ол ең бастысы Беларусь, Қазақстан және Ресей Кедендік одағының құрылуымен байланысты автомобильдерге кедендік баж салығының өсуіне байланысты болды. 2010 жылғы 1 қаңтардан бастап Қазақстанға әкелінетін автомобильдерге, бұрынғы қолданыстағы 10% кедендік құнның орнына, бірақ қозғалтқыш көлемінің 1 куб.см. үшін 0,1 еуродан кем емес, қозғалтқыш көлеміне және пайдаланылу мерзіміне қарай кедендік құнның 30-35%-ы болатын кедендік баж салығы едәуір жоғарылады.

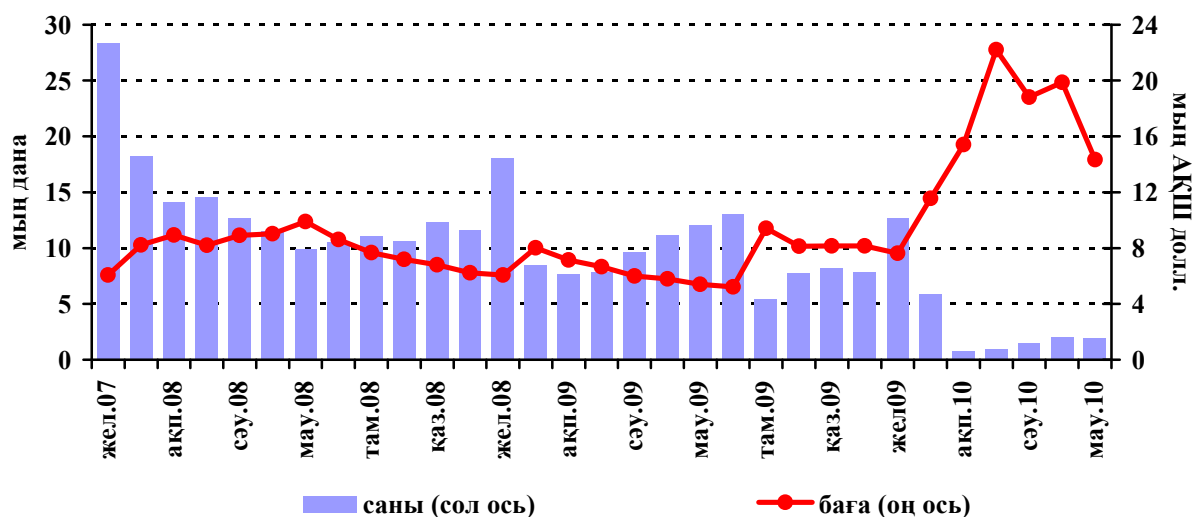
Егер қаңтарда 5 844 автомобиль әкелінген болса, онда ақпанда олардың саны бірден 735 данаға дейін қысқарды. Қаңтарда емес, ақпанда автомобильдер әкелу көлемінің опырылып құлауы алдын ала декларациялаумен – іс жүзіндегі кедендік ресімдеумен байланысты (алдын ала декларацияланған автомобильдер 40 күннің ішінде әкелінуі тиіс). Осылайша, 2009 жылдың қаңтарында әкелінген жеңіл автомобильдердің едәуір бөлігі 2009 жылғы желтоқсанда декларацияланған болатын және кедендік баж салығын төлеу сондай-ақ желтоқсанда қолданылған ставка бойынша жүзеге асырылған болатын.

2010 жылдың бірінші жартысындағы келесі айларда жеңіл автомобильдер импорты біршама өсті, алайда бәрібір алдыңғы «дағдарысты» жылдардағы анағұрлым деңгейде қалды. 2010 жылғы қаңтар-маусымда Қазақстанға 13 мың жеңіл автомобиль импортталды, бұл 2009 жылдың тиісті кезеңінен 4,4 есе аз.

Құндық көлемде қысқару 1,8 есе болды (362 млн. АҚШ долл. дейін). Сандық көлеммен салыстырғанда құндық көлемнің құлдырау қарқынының азаюы әкелінетін автомобильдің орташа алынған бағасының 15,1 мың АҚШ долл.дейін (2,4 есе) өсуін айғақтайды. Бұл ретте егер ол қаңтарда 11,5 мың АҚШ долл. болса, онда наурызда 22,2 мың АҚШ долл. жетіп, маусымға қарай 14,3 мың АҚШ долл. дейін төмендеді (1-сурет).

1-сурет

Қазақстан Республикасына жеңіл автомобильдер импортының динамикасы

Дерек көзі: кедендік статистика деректері, авторлардың есебі

Әкелінетін автомобильдің орташа алынған бағасының өсуін басқаша алғанда жеке «пайдаланылған автомобильдер дилерлерінің» белсенділіктерінің төмендеуімен түсіндіруге болады. Тиісінше, ресми дилерлердің жаңа автомобильдерінің барынша жоғары құны орташа бағаның ұлғаюын алдын ала белгіледі.

Әкелінетін автомобильдің орташа алынған бағасының өсуі 2010 жылғы 1 қаңтардан бастап кедендік баж салығының жоғарылауына қарай ең алдымен жеке «пайдаланылған автомобильдер дилерлері» белсенділіктерінің төмендеуімен түсіндіруге болады. Тиісінше, Тиісінше, 2010 жылы автомобиль нарығында ресми дилерлердің үлесі ұлғайды. Сөйтіп, егер

2009 жылы пайдаланылған автомобильдерге барлық сатылған жеңіл автомобильдердің 80%-дан астамынан келсе, 2010 жылдың 1-жартыжылдығында олардың үлесі орташа 60%-ға дейін төмендеді. Бұдан басқа, сатып алушылар қымбат (және әдеттегідей жаңа) автомобильдер сегментінде барлық мүмкіндігінше, барынша жалпы үлгілердің сатып алушылары сияқты өз сұраныстарын айтарлықтай қысқартпады. Осылайша, ресми дилерлердің жаңа автомобильдерінің барынша жоғары құны орташа бағаның ұлғаюын алдын ала белгіледі.

2010 жылғы сипатты ерекшелік автомобильдер импортының географиялық құрылымының өзгеруі болып табылады.

2010 жылғы 1 қаңтардан бастап Қазақстанға әкелінетін автомобильдерге кедендік баж салығының айтарлықтай жоғарылуына қарай (орташа 3-3,5 есе) 2010 жылдың 1-жартыжылдығында ТМД елдерінде, әсіресе Өзбекстанда шығарылған автомобильдерге сұраныстың өскендігі байқалды.

Сөйтіп, 2009 жылдың 1-жартыжылдығында Қазақстанға импортталатын барлық жеңіл автомобильдердің кем дегенде 5%-ы ТМД елдерінен әкелінген автомобильдер болса, онда 2010 жылдың 1-жартыжылдығында олардың үлесі 25,5%-ға дейін ұлғайды. Бұл ретте Өзбекстаннан әкелінетін автомобильдер олардың құндық көлемінің 2,0 есе өсуі жағдайында 2,1 есеге ұлғайды. Сонымен, автомобильдің орташа бағасы іс жүзінде өзгеріссіз – 5,5 мың АҚШ доллары күйінде қалды.

Ресейден әкелінетін автомобильдер саны 16,3%-ға төмендеп, олардың кедендік құны 25,3%-ға өсті. Тиісінше, бір автомобильдің орташа бағасының өсуі (6,3 мың АҚШ долларынан 9,5 мың АҚШ долларына дейін) құрастырылуы Ресейде жүзеге асырылатын, алыс шет елдерден автомобильдер үлгілерінің әкелінуімен байланысты болуы мүмкін.

2009 жылдың 1-жартыжылдығында Германиядан әкелінген автомобильдер «импорт көшбасшылары» болды (барлық нарықтың 46%-дан астамы), 2010 жылдың қаңтар-ақпанында олардың саны – 21,8 есеге едәуір төмендеді. Нәтижесінде Германиядан әкелінетін автомобильдер үлесі 9,4%-ға дейін төмендеді. Әкелінетін автомобильдің орташа құнының 3,2 мың АҚШ долларынан 20,9 мың АҚШ долларына дейін күрт өсуі қызықты факт болып табылды.

Жапониядан әкелінген автомобильдер саны 2010 жылғы қаңтар-маусымда 2009 жылғы тиісті кезеңмен салыстырғанда 3,2 есе төмендегеніне қарамастан, олардың үлесі Қазақстанға импортталған автомобильдердің жалпы санында 30,9%-дан 42,4%-ға дейін өсті. Жапониядан импортталатын автомобильдердің орташа құны 9,9 мың АҚШ долларынан 19,4 мың АҚШ долларына дейін өсті. Германиямен салыстырғанда автомобиль құнының шамалы өсуі бірнеше жыл бұрын «рөлі оң жағынан басқарылатын» автомобильдерді әкелуге тыйым салумен байланысты болды.

Сондай-ақ АҚШ-тан (құндық тұрғыдан алғанда 2,8 есе), Оңтүстік Кореядан (1,9 есе), Ұлыбританиядан (1,7 есе) әкелінетін автомобильдерге орташа алынған бағаның бір мезгілде 7,0%, тиісінше, 1,7 есеге және 3,1 есеге өсуімен автомобильдер әкелу де айтарлықтай қысқарды.

Сонымен, отандық эконмикада жағдайдың нашарлауы, сондай-ақ Кеден одағының құрылуы Қазақстанда жеңіл автомобильдер нарығын айтарлықтай дәрежеде өзгертті. Әкелінетін жеңіл автокөлік көлемінің жалпы қысқаруымен қатар импортерлер құрылымында да (жеке дилерлердің белсенділігі іс жүзінде ең төменгі деңгейге жетті), сондай-ақ импорттың географиялық құрылымында да сапалы өзгерістер болып өтті.

Осы жағдай қолма-қол шетел валютасы нарығында белгілі бір өзгерістер факторларының бірі болды. АҚШ доллары барынша сұранысты валюта болып қалуда, шетел валютасындағы операциялардың негізгі көлемі атап айтқанда американдық валюта пайдаланылып жасалады. Сондай-ақ АҚШ доллары халықтың жинақ ақшасын іске асырғанда негізгі шетелдік валюта болып табылады. Сондықтан автомобильдер нарығындағы өзгерістер бірыңғай еуропалық валюта туралы айтуға келмейтін, елдің тарапынан АҚШ долларына деген сұранысқа ықпал ете алмады (2-сурет).

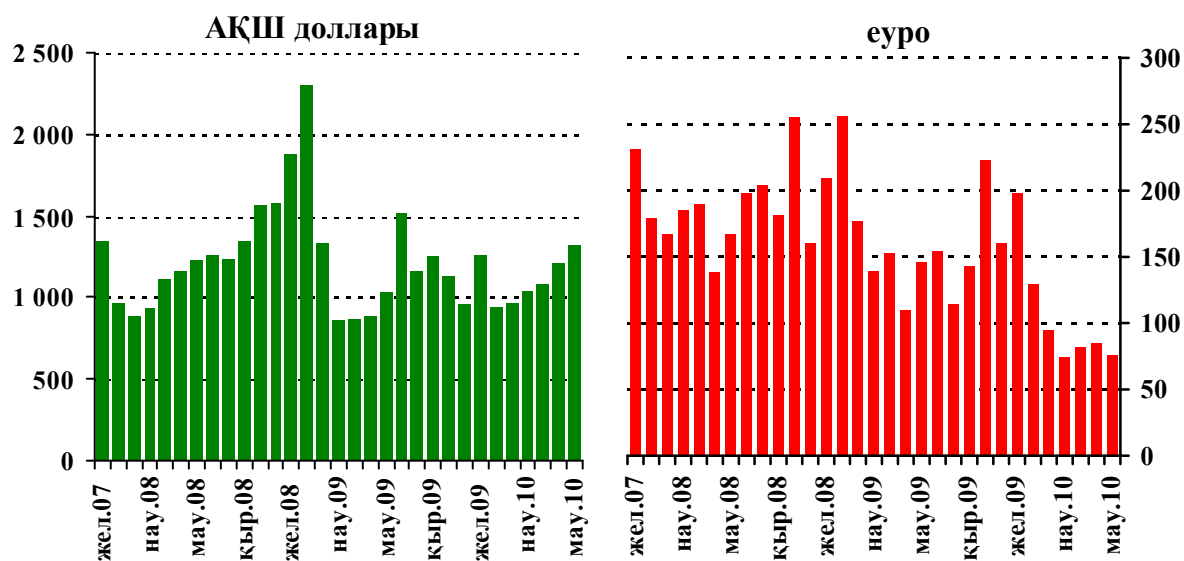
Қаңтар-маусымда АҚШ долларын сату көлемі 6 570 млн. АҚШ долл. болды (немесе айына орташа 1 095 млн. АҚШ долл.). Бұл ретте 2009 жылғы орташа айлық көрсеткішпен салыстырғанда ағымдағы жылы операциялар көлемі 9,8%-ға төмендеді.

Ағымдағы жылы айырбастау пункттерінің еуропалық валюта сату жөніндегі операциялары төмендеді. Оның әлемдік нарықта және теңгеге қатынасы бойынша әлсіреуімен қатар еуропалық елдердің, әсіресе Германияның жеңіл автомобильдер импортының сандық және құндық көлемінің төмендеуі де себептің бірі болуы мүмкін. 2010 жылдың 1-жартыжылдығында айырбастау пункттерінің еуропалық валюта сатуы 543 млн. еуро (немесе айына 90 млн. еуро) болса, онда 2009 жылы орташа айлық көлем 164 млн. еуроға жеткен болатын (45,0%-ға төмендеді).

2-сурет

Айырбастау пункттерінің қолма-қол шетел валютасын сату көлемі

Валюта бірліктері

Дерек көзі: Ұлттық Банктің деректері

Айырбастау пункттерінің ресей рублімен операцияларына келер болсақ, онда 2010 жылдың 1-жартыжылдығында осы валютаны сату 10 146 млн. рубль немесе айына 1 691 млн. рубль болды. Оның үстіне 1-тоқсанда сатудың орташа айлық көлемі 1 556 млн. рубль болып, 2-тоқсанда олар 17,0% ұлғайып 1 826 млн. рубльге дейін болды. 2009 жылы орташа айлық көлем 1 733 млн. рубль болды.

Ресейден әкелінетін жеңіл автомобильдер импорты құнының өсуі ресей рубліне сұраныстың кеңею себептерінің бірі болуы мүмкін. Алайда, біздің пікірімізше, пайдаланылған автомобильдердің Ресейден іс жүзінде тасылмауына қарай, жеңіл автомобильдердің негізгі импорты жаңа автокөлікке тиесілі. Ресей рубліне сұраныстың өсуі көп жағдайда Ресей Федерациясымен бажсыз сауданы болжайтын Кеден одағының құрылуымен байланысты.

2010 жылғы 1 шілдеден 2011 жылғы 1 шілде бойынша жеке тұлғалардың жеңіл автомобильдер әкелуіне жеңілдік тарифтері енгізілген болатын. Алайда, жеке тұлғаларға жеңілдік жағдайлармен жеке пайдалануға жылына екі бірліктен аспайтын автокөлік әкелуге рұқсат етілетіндігін ескергенде, әкелінетін жеңіл автомобилдер көлемінің айтарлықтай өсуі күтілмейді.

Біздің пікірімізше, 2010 жылдың келесі айларында және таяу жылдарда Қазақстанда жеңіл автомобильдер нарығын қалпына келтіру ТМД елдерінде автокөлік шығару есебінен жүргізілетін болады. Бір жағынан Кеден одағының құрылуына қарай өнеркәсіптік құрастырылуы Ресейде жүзеге асырылатын автомобильдерге сұраныс артады деп күтуге болады. Оларды әкелуге кедендік баж салығы салынбайтындықтан,

басқа елдерден әкелінетін автомобильдердің бағасымен салыстырғанда баға төмен күйінде қалады. Басқа жағынан, Өзбекстанда шығарылатын жеңіл автомобильдердің бағасы ең төмен баға болатындықтан олар бюджеттік автомобильдер сегментінде барынша сұранысқа ие болады. Осылайша, Қазақстан Республикасының айырбастау пункттерінде ресей рубліне сұраныстың өсуі не Ресейге АҚШ долларының және алыс шет елдерден еуро ағынының өсуі жалғаса береді.

Төлемдер мен ақша аударымдары туралы

Б.Б.Қадырова – «Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі» мемлекеттік мекемесі Павлодар филиалы бухгалтерлік есеп бөлімінің бастығы - бас бухгалтердің орынбасары

Қазіргі жағдайда ақша төлемдері мен аударымдары өзара байланыс негізі болып саналады, оларды жүргізу негізінде өзара талаптар мен міндеттемелер қанағаттандырылады. Ақша төлемдері мен аударымдары мынадай шаруашылық қатынастардың салаларын қамтиды: өнімді, көрсетілетін қызметтерді, жұмыстарды өткізу; ұлттық табысты үлестіру және қайта үлестіру; банк кредиттерін алу және қайтару; халықтың ақшалай табыстарын төлеу және пайдалану.

Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Қазақстан Республикасында ақша төлемдері мен аударымдарын жүзеге асырудың тәртібін, жүйесін және нысанын белгілейді, банктер арасында қазақстан теңгесімен ақша аударымдарын уақтылы және үздіксіз жүргізуді қамтамасыз ететін төлем жүйесінің жұмыс істеуін ұйымдастырады, банктердің сенімділікті, олар пайдаланатын автоматтандырылған жүйелердің қауіпсіздігін және банктік ақпараттың қорғалуын қамтамасыз етуі бойынша ең төмен талаптарды белгілейді.

Төлемдер мен аударымдар – төлем жүйесінің құрамдас бөлігі, ол ел қаржысының негізгі құрамдас бөлігі, қан жүретін жүйесі болып табылады. Қазақстан Республикасының төлем жүйесі тұрақты түрде жетілдіріледі. Бүгінгі күнде республикада Банкаралық ақша аудару жүйесі (БААЖ) және Жекелеген төлемдер жүйесі (ЖТЖ) жұмыс істейді, олар Қазақстан Республикасында ақша төлемдері мен аударымдарын жүзеге асырудың негізгі тетігі болып табылады.

БААЖ – нақты уақыт тәртібіндегі жалпы есептер жүйесі, ол Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкінде БААЖ пайдаланушыларының шоттарындағы ақша аударымдарын жүзеге асырады. БААЖ арқылы ірі және жоғары басымды төлемдер жүзеге асырылады, мысалы, банктер арасындағы депозиттермен, банктердің өз қаражатымен және олардың клиенттерінің қаражатымен, Қазақстан резиденттерінің құнды қағаздарымен, сонымен қатар шетел валютасымен және қымбат металдармен операциялар бойынша төлемдер.

ЖТЖ – ұсақ төлемдер үшін клиринг жүйесі. Жоғары басымды болып табылмайтын және сомасы бойынша 5 млн. теңгеден аспайтын төлемдерді жүргізуге арналған. Бұл шаруашылық жүргізетін субъектілердің тауарлар және материалдық емес активтер, көрсетілген қызметтер үшін есеп айырысулар бойынша төлемдері, сонымен қатар бюджетке төлемдер мен бюджеттен жасалатын төлемдер.

Павлодар облысының екінші деңгейдегі банктері төлемдерді жүзеге асырудың түрлі-түрлі тәсілдерін қолданады: қолма-қол ақшаны тапсыру, төлем тапсырмаларын көрсету, чектерді, вексельдерді беру, төлем карточкаларын қолдану, төлемдік талап-тапсырмаларын көрсету, инкассо өкімдерін көрсету және Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген басқа да тәсілдер. Бұл ретте нақты нысан жеткізуші мен алушы арасындағы шартта көрсетіледі және төлем тәсілі мен орнымен, құжат айналымы мен құжат түрімен анықталады. Есеп айырысудың қандай да бір нысанын қолдану тиімділігі шаруашылық байланыс сипатымен анықталады және тауарларды алу мен төлемдерді жасау сәтін барынша жақындатуға, негізсіз берешектің құрылуын болдырмауға бағытталған.

Павлодар облысының банк жүйесі 27 екінші деңгейдегі банктен (оның ішінде 1 дербес банк және 26 банк филиалдары) және «Қазпочта» АҚ филиалынан құрылады.

Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Басқармасының 2007 жылғы 24 қазандағы №124 қаулысына сәйкес 2008 жылғы 1 шілдеден бастап Павлодар облысының екінші деңгейдегі банктерінің филиалдары, дербес банк және «Қазпочта» АҚ филиалы клиенттердің банк шоттарын қалыптастыру және Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі

Басқармасының 2000 жылғы 2 маусымдағы № 266 қаулысымен бекітілген Қазақстан Республикасында банктерде клиенттердің банк шоттарын ашу, жүргізу және жабу ережесінің № 3 қосымшасына сәйкес банктік шот нөмірінің бірыңғай құрылымына сәйкестікке келтіру тәртібі бойынша дайындық жұмысын жүргізді. Павлодар облысында 2010 жылғы 7 маусымнан бастап ISO 13616: IBAN (International Bank Account Number – банктік шоттың халықаралық нөмірі) және ISO 9362: BIC (Bank Identifier Codes – банктік сәйкестендіру кодтары) халықаралық стандарттарына негізделген клиенттердің банктік шоттарының жаңа нөмірлері мен банктердің жаңа банктік сәйкестендіру кодтарына ауысу жүзеге асырылды. Банктің банктік шотының нөмірі және банктік сәйкестендіру коды төлем құжаттарын ресімдеу кезінде міндетті деректемелері болып табылады. Халықаралық стандарт талаптарына сәйкес банктік шоттың жаңа нөмірін беруге шот иегерінің банкі ғана құқылы. Павлодар облысының аумағында клиенттердің банктік шоттарының жаңа нөмірлері және банктердің банктік сәйкестендіру кодтары (IBAN және BIC) Қазақстан ішіндегі төлемдерді жүзеге асыру үшін, сол сияқты халықаралық төлемдер үшін де қолданылады. Қаржылық бірлестікте банктік деректемелердің стандарттарын қолдану банктердің және олардың клиенттерінің Қазақстанның төлем жүйесінде сәйкестендіру жүйесін жетілдіруге мүмкіндік береді және халықаралық төлемдерді өңдеуді айтарлықтай жылдамдатады. Халықаралық стандарттарға ауырудың Қазақстанның әлемдік экономикаға интеграциялануының қазіргі жағдайында да үлкен мәні бар, бұл халықаралық төлемдер мен аударымдарды жүзеге асыратын Павлодар облысының ірі өнеркәсіп кәсіпорындарына маңызды.

Павлодар облысының екінші деңгейдегі банктерінің филиалдары ақша төлемдері мен аударымдарын түрлі төлем құралдары – кредиторлық және дебиторлық аударымдар, төлем карточкалары, банкоматтар және POS-терминалдар арқылы жүзеге асырады. Павлодар облысының аумағында 2010 жылғы 1 маусымдағы жағдай бойынша 442 банкомат және 1223 POS-терминал жұмыс істейді, олардың саны тұрақты түрде өсуде. Есеп айырырудың қандай да бір нысанын қолдану тиімділігі шаруашылық байланыстар сипатымен анықталады және дәлелсіз кредиторлық пен дебиторлық берешектің құрылуын болдырмауға бағытталған.

Ақша төлемдері мен аударымдарын жүзеге асырудың тәсілдерін қолдану ережелері мен ерекшеліктері және ақша мен төлемдер жіберушілері нұсқауларының мазмұнына қойылатын негізгі талаптар «Ақша төлемі мен ақша аударымы туралы» Қазақстан Республикасының 29.06.1998ж. №237 Заңында және Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің нормативтік құқықтық актілерінде белгіленген, олар: 25.04.2000ж. №179 Қазақстан Республикасының аумағында төлем құжаттарын пайдалану және ақша төлемдері мен аударымдарын жүзеге асыру ережесі; 13.10.2000ж. №395 Қазақстан Республикасының аумағында банктік есепшот ашпай ақшаның қолма-қол жасалмайтын төлемдері мен аударымдарын жүзеге асыру ережесі; 02.06.2000ж. №266 Қазақстан Республикасының банктерінде клиенттердің банктік есепшоттарын ашу, жүргізу және жабу нұсқаулығы.

Павлодар облысының екінші деңгейдегі банктері өз клиенттеріне, жеке тұлғалар мен шаруашылық жүргізетін субъектілерге төлем қызметтерін, зейнетақы мен жәрдемақы төлеуді, коммуналдық төлем қабылдауды, салым операцияларын (жеке тұлғалардың депозиттерін қабылдау), бөлшек аударымдарды (жеке тұлғалардың дәстүрлі почта аударымдары, Western Union «жедел аударымдар») қоса, кең ауқымды қызметтер көрсетеді, сонымен қатар банкаралық төлемдерді жүзеге асырады.

Павлодар облысының екінші деңгейдегі банктері клиенттің немесе ақша жіберушінің нұсқауын орындауды сондай нұсқау акцептісі (төлем жасауға келісім) негізінде және банктің келесі операциялық күнінен кешіктірмей жүзеге асырады. Банктің операциялық күнінің басталуы және аяқталуы, яғни клиенттерге қызмет көрсету уақытын әрбір банк өздігінше банк жүйесі бойынша бұйрықпен белгілейді. Бенефициар банкке (ақша алушыға қызмет көрсететін банк) ақшалай қаражат түскен кезде, олар да бенефициардың банк шотына түскеннен кейін келесі операциялық күннен кешіктірілмей есептелуі тиіс.

Белгіленген заңнамаға және Ұлттық Банктің нормативтік құқықтық актілеріне сәйкес клиенттер мен ақша жіберушілер ақша төлемдері мен аударымдары бойынша белгіленген

талаптарды сақтауға міндетті. Қарсы жағдайда екінші деңгейдегі банктер заңнамада белгіленген талаптар бұзылып толтырылған және ұсынылған төлем құжатын қабылдаудан бас тартады.

Екінші деңгейдегі банктердің және банк операцияларының жекелеген түрлерін жүзеге асыратын ұйымдардың ақша төлемдері мен аударымдары жөніндегі Қазақстан Республикасының заңнамалық актілерінің және Ұлттық Банктің нормативтік құқықтық актілерінің талаптарын сақтамауы «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» Қазақстан Республикасының Кодексіне сәйкес 168-2 бабының 10-11 бөліктерімен және 169-бабымен көзделген әкімшілік жауапкершілікке әкеледі.

Қазақстан Республикасының «Ақша төлемі мен аударымы туралы» 29.06.1998 жылғы № 237 Заңының 21-бабында 4000 АЕК (2010 жылға 1413 теңге мөлшерінде белгіленген) аса келісімдер бойынша төлемдерді қолма-қол жасалмайтын тәртіппен ғана жүргізу көзделген. Осы тәртіп бұзылған жағдайда заңды тұлғаға төлем сомасының 5 пайызына дейін айыппұл салынады. Павлодар облысының екінші деңгейдегі банктері жүзеге асыратын ақша төлемдері мен аударымдары жай-күйіне талдау жасай отырып, олардың ақша төлемдері мен аударымдары бойынша заңнамалық және нормативтік құқықтық актілерде белгіленген талаптарды сақтайтынын атап айтуға болады. Бұл туралы 2009 және 2010 жылдар аралығында ақша төлемдері мен аударымдары саласында екінші деңгейдегі банктердің іс-әрекеті бойынша шағымдар мен наразылықтар «ҚР Ұлттық Банкі ММ Павлодар филиалына түспегені де куәландырады.

Сөйтіп, төлем жүйесін жетілдіру, оның ішінде клиенттердің банк шоттарының жаңа нөмірлері мен банктердің жаңа банктік сәйкестендіру кодтарына ауысу ішкі және халықаралық ақша төлемдері мен аударымдарын үздіксіз жүзеге асыруға, ел экономикасының одан әрі дамуына және оның әлемдік экономикаға интеграциялануына мүмкіндік береді.

Пайдаланылған әдебиет:

- 1) «Ақша төлемі мен аударымы туралы» Қазақстан Республикасының 29.06.1998ж. № 237 Заңы;
- 2) «Әкімшілік құқық бұзушылық туралы» Қазақстан Республикасының 30.01.2001ж. № 155 Кодексі;
- 3) Қазақстан Республикасының аумағында төлем құжаттарын пайдалану және ақша төлемдері мен аударымдарын жүзеге асыру туралы 25.04.2000ж. №179 ереже;
- 4) Қазақстан Республикасының аумағында банктік есепшот ашпай ақшаның қолма-қол жасалмайтын төлемдері мен аударымдарын жүзеге асыру туралы 13.10.2000ж № 395 ереже;
- 5) Қазақстан Республикасының банктерінде клиенттердің банктік есепшоттарын ашу, жүргізу және жабу туралы 02.06.2000ж № 266 нұсқаулық.

Алтын жинақтау және қоржинау құралы ретінде

Әбенова З.Ә. – ҚР Ұлттық банкі Қызылорда филианың қолма-қол ақшамен жұмыс және кассалық операциялар бөлім бастығының орынбасары

*Көп ақша жинау – батылды, оларды сақтау - даналық, ал білікті шығындау - өнер.
Б. Авербах*

Ақшаны ешкім шығарған және ойлап тапқан жоқ. Қоғамның даму процесі ақшаны қалыптастырды. Ақша - жалпы эквиваленттік ролі бар ерекше тауар. Олар құндылықты және байлықты іске асырушы. Олар байлық пен құндылық көрсеткіші.

Негізгі ақшаның пайда болуының алғышарттарына мыналар жатады:

- натуралды шаруашылықтан тауарларды өндіру және тауарларды алмастыруға ауысу;
- дайындалатын өнімнің иелері – тауар өндірішінің мүліктік жекешенелінуі.

Ақшаның пайда болуын б.э.д. 7-8 мыңжылдығына жатқызады, ежелгі дәуірдегі тайпаларда кейбір өнімдер артылып қалған кезде, оларды басқа қажетті азық-түлікке айырбастауға болатын еді.

Ақшаның даму тарихында негізгі этаптарын белгілеуге болады:

- бірінші этап – кездейсоқ тауарлардың олардың функцияларын орындаумен ақшаның пайда болуы;
- екінші этап – алтынға жалпылық эквивалентті беруі (бұл этап, әрине ең ұзақ этап болды);
- үшінші этап – қағаз немесе несие ақшаға ауысу кезеңі;
- төртінші этап – нақты ақшаны біртіндеп айналымнан шығарып, нәтижесінде электрондық төлемдердің түрлері пайда болды.

Қоғамдық байлық артқан шамасы бойынша жалпыға ортақ эквиваленті адам тарихының ұзақ уақыт кезеңінде ақшалық материал ролін тақару құнды металлдарға (күміске, алтынға) бекітілді.

Алтын монеталар

Металлдар алдыңғы ақшалардың формаларын бірден ығыстырып тастаған жоқ. Көп уақыт бойы металл ақшалар тауар формасын сақтап қалды. Сонымен, темір ақшалар ұзақ уақыт бойы кетпен, күрек, таға, шеге, шынжыр және де басқа формаларда сақталды. Мыс ақшалар ұшаяқтылар, қазандар, құмыралар, қалқандар түрінде айналыста болды.

Күміс және алтын ақшалар сақина, әшекейлер, кесек, алтын құм формаларында болды. Б.э.д XIII ғасырда оларға белгіленген салмақпен кесек формасын бере бастады. Осыған байланысты ақша бірліктерінің аттары салмақ бірлігіне сәйкестелінді: фунт стерлингов, ливр (жартыфунт), марка (жартыфунт). Нарықтық қатынастың одан әрі дамыту нәтижесінде металдан заңмен бегіленген формасы және салмақ құрамы бар монета – ақша белгілерін құюды бастайды. Б.э.д 279 жылы алғашқы рет «монета» сөзі Юнона құдайдың титулы ретінде Римде пайда болды. Монетада анықталады: бет жағында - аверс, теріс жағында - реверс, кезік - шумақ. Дегенмен әр түрлі формаларда квадрат - Тонгада, жегібұрышты - Сьерра-Леонеде, сегізқырлы - Антилья аралында кездесе де, монетаның ең қолайлы формасы – домалақ болды. Ең алғаш өзінің профилін монетада салған Александр Македонский болды.

Алтын және күміс табиғи қоспасынан жасалынған монеталар алғашқы рет Лидия мемлекетінде б.э.д. VII ғасырда шығарылды. Русьте монеталарды құю IX-X ғасырларда жүзеге асырыла бастады. Алайда Киевтік Русьте алтын кен орындарының болмауына орай

негізінен шет елдерде алтын және күміс, араб және византийлік монеталар пайдаланылды. Кейінірек, шамалап XI ғасырдан бастап ішкі айналымда күміс және мыс құймалар қолданылды. Кең таралған «гривна» атауы бар салмағы бір фунт (400г. шамалап) күміс құймалар болды.

Қазақстан аумағында ғалымдармен анықталған ең ескі ақшалар - Отырар, Тараз, Түркістан, Баласағұн, Суяб қалаларында қазба жұмыстары кезінде табылған көне монеталар. Ең ежелгілері 6 ғасырмен даталынады. 12 ғасырға дейінгі кезеңде оларды қолмен мыстан, күмістен, қоладан, алтыннан дайындады. Монеталарда әдеттегідей рулық белгі-тамга бейнеленілді және жоғарғы бас билеуші-қағанның титулы көрсетілді. Ол кезде олардың әр қайсысы өз титулымен жеке монеталар шығарған, сондықтан бір-бірінен ерекшеленеді және тек ғана суреттерімен ғана емес, сонымен бірге қалыңдығымен және формасы бойынша. Кейінірек Қазақстан шекарасымен сәйкес келетін Қыпшақ хандығы аумағында орта ғасырда күміс таңға мен мыс пұл айналымда жүрді. Мыс монеталар әдетте тұрмыстық заттарды сатып алуға, күміс монеталар – сыртқы саудалық операцияларға пайдаланылды.

Құнды металлдардың қандай қасиеттері жалпы құндық эквиваленті ретінде оларды кең тануда көрсетеді?

Біріншіден, құнды металлдар өшірілуіне қатысты жеткілікті мықты, таттанбайды, өз түрін ұзақ уақыт сақтайды.

Екіншіден, олардың барлығының құрамдары бірдей. Олардан стандартты ақша элементтері – монеталарды жасау оңай, өйткені олардың бағасы бір ғана оңай анықталатын физикалық параметр – салмағымен анықталады.

Үшіншіден, алтын және күмісті фальсификациялау айтарлықтай қиын, ал фальсификацияны анықтау салыстырмалы оңай.

Төртіншіден, оларға оңай бөліну тән. Олардан әр түрлі ақша номиналдарының үлгілерін жинауға болады, осы ретте номиналдар қатынасы оңай анықталатын үлгілердің физикалық сипаттамасы – салмағы қатынасына тең.

Бесіншіден, тасығыш айтарлықтай сирек және алуда қиын болу керек. Расында да, егер ол өзен жағасындағы топырақта еркін жатса, алтынды ақша ретінде пайдалануға мүмкін болмас еді. Ол кезде әр кім ақша жасай алар еді, бұл өз алдына бұл түсінікті мағынасыз етеді. Және де осы ретте, ақша тасығыш мүлдем сирек болмау керек, өйткені белгілі бір ақша көлемі қажет. Мысалға, өзінің өте сирек кездесуіне орай алмастарды жаппай ақша материалы ретінде пайдалануы мүмкін емес еді. Алтын үшін оның сиректік деңгейі тиімді болды. Мысалға алтынның артығымен болуы ақша қатынастарының дамуына септігін тигізіп қана қоймай, ал керісінше инк және майя материка өркениеттері мысалы негізінде оларды тежегенін көруге болады. Бұл аудандарда алтын көп болды, нәтижесінде ол көбіне әшекейлер үшін, әдет-ғұрыптың және шаруашылық мақсаттарда пайдаланылды, бірақ оның негізінде ақшалық айналым қалыптасқан жоқ.

Алтыншыдан, ақпарат тасығыштың өзіндік тұтынушы құны болмауы керек. Оны басқа тиімді мақсаттарға пайдалануға болмайтыны дұрысырақ. Бұл ақпараттың қорғалуы мағынасында қажет.

Осылайша, тауарлық алмасу эволюциялық процесінде ерекше ликвидтік ақша құнының жалпы эквивалент ретінде пайдаланылатын тауар-ақша ерекшелінеді. Бұл тауар ретінде металл ақшаның алғашқы формасы алтын және күміс болды.

Бұл металл ақшалардың формаларына олардың беткі жағында көрсетілген олардың номиналдық құнына монеталардың құрамындағы металдың тауарлық сәйкестігі тән. Бұнда тауар ақшаларының кемшіліктерінің бірі көрінеді. Егер олардың тауар ретіндегі бағасы олардың ақша ретіндегі бағасынан артып түссе, олар ақша ретінде қызмет етуін тоқтатады. Расында да, егер мысалға айтар болсақ екі рубль құны бар монетасы күміс құрамы бар (алтын немесе басқада) рубльдік монетаны балқытып құйма ретінде сату тиімді болатын еді. Сондықтан, аталған іс-әрекеттің заңсыздығына қарамастан, рубльдік монеталар айналымнан шығып кетер еді.

Осыған байланысты, шамамен XV ғасырдан бастап металдық ақшалар өзіндік тауарлық негіздерін жоғалта бастайды. Металдық ақшалар құнды (олардың номиналдық құны оның құрамындағы металл құнына сәйкес келеді) және құнды емес (номиналдық құны құрамындағы металл құнынан жоғары) болып бөліне бастады. Қазіргі таңда әлемдегі бірде бір елде металдық ақшалар құнды емес.

Алтын және күміс ақша айналымының негізі болды. Биметалдық XIX ғасырдың соңына дейін сақталып келді. Алайда, Еуропада XVIII - XIX ғ.ғ. алтын және күміс монеталар айналымда, төлемдерде, және басқа да операцияларда қағаз ақшалармен қатар жүрді.

Алтын және күміс ақшалар барлық дерлік әлемдік өркениеттерде пайда болып отырды. Тауарлық қарым қатынастарда алтын-ақша пайдалануының нығаю және кеңеюімен қатар өркениет пайда болып және дамыды деп айтуға болады, бұл сатып алушыға да, саудагерлерге де анық болды.

Алтын қазіргі таңда қорландыру құралы ретінде қызмет атқарады:

Ақша жиналымдарының құрамына жекелей тұрғындарда сақталатын қолма-қол ақшалардың қалдығы және банктегі шоттағы ақша қалдықтары кіреді. Ақша, оның егесіне кез келген тауарды алуды қамтамасыз ететін жалпы эквивалент бола отырып, қоғамдық байлықтың жалпылық көрінісі, бейнесіне айналады.

Сондықтан адамдарда жинақтауға және сақтауға ұмтылыс пайда болады. Асыл қазына пайда болу үшін ақша айналыстан алынады, яғни сату-алу актісі бұзылады, тоқтатылады. Алайда жай ақша жинақтау және сақтау егесіне қосымша табыс әкелмейді.

Өзінің ұлттық ақша бірлігіне рыноктан айырбасқа монеталар, әшекейлер, құйма түрінде алтынды сатып алып, адамдар өз байлықтарын асыл зат түрінде сақтауына болады.

Ақшаның қорлану құралы ретіндегі функциясы екі функционалдан шығады. Құн шамасы ретінде ақша құнды болу керек, алайда мінсіз де болу керек. Пайдалану құралы ретінде нақты ақшалар құнсыз болса да қызмет атқарады. Құн шамасы ретінде ақша үшін олардың саны маңызды емес, ал айналым құралы ретіндегі ақшалар олардың заттылығы маңызды емес. Өзінің үшінші функциясында ақшалар бірдей құнды және нақты ретінде болады, оларға белгілі бір заттай салмағымен саны маңызды. Қорлану құралы ретінде ақшалар айналым аймағынан бөлек, жалпылай байлықтың өкілі ретінде жекелей өмір сүреді.

Метал ақшалардың айналымы кезінде қазына ақша айналымынсыз стихиялық реттеуші ролін атқарды. Егер өндіріс және тауар айналымы аумағы кеңейсе, қазына формасындағы металдық ақшалар, рынокқа тауар сатып алуға түсетін, яғни айналым құралы қызметін атқаратын. Егер өндіріс және тауар айналымы аумағы қысқартылса, айналым саласында артылып қалған ақшаның бөлігі қазынаға айналып отырды. Сондықтан да құнды метал ақшалардың айналымы кезінде рынокта әрқашанда рынокқа шығарылған тауарлардың бағаларын жүзеге асыруға қажет шамалас ақша мөлшері болды.

Ерте кездегі байлықты жинақтау жай ғана ақша жинақтау түрінде болса, айналымнан алынған алтын, күміс сандықтарда сақталынған.

Мұндай жинақтаудың формасы экономикалық дамуға септігін тигізген жоқ. Дегенмен, қазынаның ақшаны жинақтау формасындағы функциясы қазіргі таңда да сақталуда, өйткені қайта өндірудің тұрақты қайта қалпына келтірудің қажетті шарты болып табылады. Белгілі бір кезеңге айналымнан ақша шығарып алу, оларды жинақтау мақсаты тауарларды өндіру және сату процесімен белгіленген. Тауарөндіруші өндіріс құралдары және тұтыну тауарларын сатып алу үшін алдын ала ақша жинап алу керек. Қазіргі қоғамда тауар өндірісінің дамуы және ақша билігінің өсуі шамасы бойынша оларды жинақтауға стимул күшейеді.

Қазіргі заманғы қоғам жағдайында ақшаның қазына ретінде функциясының бірқатар ерекшеліктері бар. Ол айналымдағы ақша массасының стихиялық реттеуші ролін артқаруды тоқтатты. Алтын мемлекеттік және де жекелей қазына функциясын атқаруды жалғастыруда. Алтынга әлемдік баға өсуі қайтадан бұл асыл металды инвесторлардың қызығуын белсендетіп тартымды актив етті.

Сонымен бірге көптеген инвестициялау бойынша кеңесшілер бүгінде валютаның тұрақсыздықтан, рыноктың өзгеруінен және басқа қаржылық тәуелсіздіктен бекім қорғаныс, сенімді қаржылық салым ретінде алтын және күміс монеталарды ұсыныс береді.

Халық жинақтарын алтын және күміс инвестициялық монеталарға инвестициялай отырып көбейтіп және сақтай алады, осы ретте инвестициялынған монеталарға құн салығы салынбайды. Олар табыс деңгейінен тәуелсіз барлық халық өкілдеріне қол жетімді.